

UiT Norges arktiske universitet

Det juridiske fakultet UIT

Fra ”psykotisk” til ”sterkt avvikende sinnstilstand” i strl. § 20. En endring til det bedre?

Jørgen Hovland Kaldal

Liten masteroppgave i rettsvitenskap, JUR-3902, vår 2020

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	1
1.1	Tema og problemstilling.....	1
1.2	Avgrensning av oppgaven.....	2
1.3	Metodisk fremstilling.....	3
1.3.1	Innledning.....	3
1.3.2	Den strafferettslige metode.....	3
1.3.3	Særlig metodiske utfordringer.....	4
1.4	Fremstillingen videre.....	5
2	Begrunnelsen for å ha en utilregnelighetsregel.....	6
3	Ulike typer utilregnelighetsregler.....	8
3.1	Generelt.....	8
3.2	Det medisinske prinsipp.....	9
3.3	Det psykologiske prinsipp.....	9
3.4	Et blandet prinsipp.....	10
4	Regelens innhold før endringen.....	13
4.1	Innledning.....	13
4.2	Vilkåret psykotisk.....	14
4.3	Beviskrav for tilregnelighet.....	17
4.3.1	Et senket beviskrav.....	17
4.3.2	Begrunnelsen for valg av beviskrav.....	18
5	Bakgrunnen for endringen.....	20
5.1	Innledning.....	20
5.2	Kritikk mot det medisinske prinsipp.....	21
5.3	Kritikk mot de sakkyndige.....	21
6	Regelens innhold etter endringen.....	24
6.1	Innledning – valg av ordlyd.....	24

6.2	Inngangsvilkår – ”sterkt avvikende sinnstilstand”	25
6.3	Begrensende vilkår – ”utilregnelig på grunn av”	28
6.4	Beviskravet etter endringen	32
7	Oppnås endringens målsetninger	34
7.1	Innledning	34
7.2	Treffsikkerhet og anvendelighet	35
7.2.1	Innledning	35
7.2.2	Treffsikkerhet.....	35
7.2.3	Anvendelighet.....	39
7.3	Tydeliggjøres retten og de sakkyndiges rolle	41
7.3.1	Tydeliggjøres skille.....	41
7.3.2	Rettspsykiaterens rolle.....	42
7.4	Er regelen forsvarlig	43
7.4.1	Utsettes psykisk syke for unødig stigmatisering.....	43
7.4.2	Sikres likebehandling og rettssikkerhet	44
7.4.3	Rimelige og rettferdige domsresultater.....	47
7.5	Valg av beviskrav	49
7.6	Konklusjon.....	51
8	Sammenfatning.....	54
	Referanseliste.....	56

1 Innledning

1.1 Tema og problemstilling

Norsk strafferett blir delt inn i en alminnelig og en spesiell del. Oppgavens tema er et alminnelig strafferettslig tema. Den alminnelige delen omfatter spørsmål som er mer eller mindre felles for alle strafferettslige regler.¹ For at noen skal straffes etter norsk rett, må fire vilkår være oppfylt. Et av de fire vilkårene for straff er at gjerningspersonen må ha vært tilregnelig, også uttrykt som å ha skyldbevne, i gjerningsøyeblikket.² Når gjerningspersonen er tilregnelig, fremkommer av straffeloven av 20. mai 2005 nr. 28 (strl.) § 20.

I kjølevannet av 22. juli-saken (RG 2012 s. 1153) ble det oppnevnt et utvalg som skulle vurdere om den strafferettslige bestemmelsen om tilregnelighet skulle endres, og hva innholdet i regelen skulle være.³ Gjennom lovvedtak 60 (2018-2019) bestemte Stortinget at strl. § 20 skulle endres ved endringslov av 21. juni 2019 nr. 48. Vedtaket innebærer at begrepet ”psykotisk” i strl. § 20 første ledd annet punktum litra b, blir endret til ”sterkt avvikende sinnstilstand” i regelens annet ledd bokstav a. Det er denne endringen som skal belyses i oppgaven. Oppgavens overordnede problemstilling er hvilken betydning endringen har hatt for regelens innhold, og hvorvidt endringens ønskede målsetninger oppnås.

Oppgaven er aktuell på flere måter. For det første er endringen av strl. § 20 utsatt for kraftig debatt i det juridiske og rettspsykiatriske miljøet. Særlig valg av ordlyden og bruken av de sakkyndige har vært diskutert. Debattens overordnede spørsmål har vært om endringen er til det bedre eller til det verre. For det andre medfører endringen at regelen får et nytt innhold. Hvordan regelen skal forstås og anvendes, er i liten grad blitt diskutert, og det er mangel på rettskilder som avklarer rettstilstanden. Derav behøves en klarlegging av regelens innhold.

Formålet med oppgaven er å gi en rettsdogmatisk drøftelse av endringens betydning for regelens innhold. For det andre skal det vurderes om endringens målsetninger realiseres, og i hvilken grad de oppnås. Oppgaven består av både normative og deskriptive drøftelser. En deskriptiv fremstilling er en redegjørelse for hvordan noe faktisk er, mens en normativ fremstilling er en redegjørelse for hvordan noe bør være eller forstås. Forhåpentligvis vil oppgaven fungere som et hjelpemiddel ved tolkning og anvendelse av den endrede regelen.

¹ Ståle Eskeland. *Strafferett 5. utg. ved Alf Petter Høgberg*, Oslo 2018, side 37

² Ibid. side 72-73

³ Se NOU 2014:10 s. 21

Videre ønsker jeg å gi leseren et grunnlag for å forstå hvorfor strl. § 20 endres, og hvorfor endringen har møtt kritikk. Herunder belyses den endrede regelens styrker og svakheter.

1.2 Avgrensning av oppgaven

Oppgaven begrenses på flere måter. For det første avgrenses oppgaven mot det strafferettslige vilkåret om skyld. Skyldkravet fremkommer av strl. § 21. Om tilregnelighetsvilkåret er oppfylt, er et spørsmål om gjerningspersonens skylddevne. Begrepet skylddevne brukes i oppgaven om gjerningspersonens evne til å utøve skyld, ikke om han eller hun faktisk har utøvd skyld. Spørsmålet om gjerningspersonens skyld etter strl. § 21 må derfor holdes adskilt fra spørsmålet om gjerningspersonens tilregnelighet etter strl. § 20.⁴

Det er flere endringer i bestemmelsens ordlyd. Oppgaven avgrenses til å behandle endringen av vilkåret ”psykotisk” til vilkåret ”sterkt avvikende sinnstilstand”. Begrunnelsen for denne avgrensningen er at det i endringsprosessen ble lagt ”særlig vekt på psykosevilkåret”, med den begrunnelse at det er ”dette vilkåret som hyppigst gir grunnlag for straffrihet, og som oftest vekker debatt”, jf. NOU 2014:10 s. 22. De andre utilregnelighetsgrunnene vil derfor kun bli brukt hvor det er nødvendig for å besvare oppgavens problemstilling.

Konsekvensene av at den tiltalte erklæres utilregnelig, er mange. Eksempler på rettslige konsekvenser er full frifinnelse eller overføring til tvungent psykisk helsevern, jf. strl. § 62. Konsekvensene av at tiltalte blir erklært utilregnelig er ikke tema for oppgaven, og vil derfor kun brukes i den grad det er nødvendig for å besvare oppgavens problemstillinger.

Bruken av rettspsykiatrien i tilregnelighetsspørsmålet er særlig kritisert. Kritikken har vært fremtredende i begrunnelsen for endringen.⁵ Det vil ikke gis en grundig redegjørelse for bruk av sakkyndige i tilregnelighetsspørsmålet, men det gis en kort vurdering av de konsekvenser endringen har for de sakkyndiges rolle og innholdet i kritikken mot disse.⁶ Denne vurderingen blir videre brukt for å gi en fullstendig redegjørelse for oppgavens tema.

⁴ Eskeland (2018) side 340

⁵ NOU 2014:10 s. 26

⁶ Nærmere om kritikken mot de sakkyndige i punkt 5.3 og om de sakkyndiges rolle i punkt 7.3.2

1.3 Metodisk fremstilling

1.3.1 Innledning

Rettslig metode brukes som et begrep for hvordan man går frem for å fastlegge innholdet i en rettsregel, og for å løse konkrete rettsspørsmål.⁷ Kunnskap om den rettslige metoden er en forutsetning for å forstå hvordan, og hvorfor en regel tolkes og anvendes slik den gjør.

Hvilken metode som anvendes, varierer fra hvilket rettsområde man befinner seg på. Her skal det gis en innføring i den strafferettslige metode og de særlige metodiske utfordringer som reiser seg i oppgaven.

1.3.2 Den strafferettslige metode

I strafferetten har man flere regler som angir hvilke handlinger som kan møtes med straff. Disse bestemmelsene kalles for straffebud. Straffeloven § 20 skiller seg fra disse reglene ved at utilregnelige personer ikke blir straffet, men fritas for straff. Det er snakk om en straffrihetsgrunn. Denne forskjellen påvirker hvordan man tolker og anvender strl. § 20.

For å straffe noen må myndighetene ha hjemmel i lov, jf. grunnloven av 17. mai 1814 (grl.) § 96 første ledd, Den Europeiske Menneskerettskonvensjonen av 3. september 1953 (EMK) art. 7 og strl. § 14. Hjemmelskravet omtales som det strafferettslige legalitetsprinsipp. Høyesterett har fra år 2009 og frem til i dag, tatt til orde for å skjerpe det strafferettslige hjemmelskravet.⁸ Som følge av det strenge legalitetsprinsippet, utgjør lovteksten den viktigste rettskilden på strafferettens område. Men strl. § 20 er ikke et straffebud, men en straffrihetsgrunn. Hvilken betydning lovteksten har for tolkning av strl. § 20, må derfor løses på et annet grunnlag.

I Rt. 1995 s. 530 (Fjordlaksdommen) var spørsmålet om et fiskeriselskap hadde tilstrekkelig hjemmel for å pålegge medlemmene sine en avgift for å finansiere en fryseordning. Dette er et forvaltningsrettslig spørsmål, men dommen har likevel relevans. På side 537 i dommen gis det generelt uttrykk for at legalitetsprinsippet er et relativt prinsipp. Høyesterett uttalte her at det blant annet må tas stilling til ”hvilket område en befinner seg på, arten av inngrepet, hvordan det rammer og hvor tyngende det er overfor den som rammes”. Det finnes ulike rettsfølger for en person som blir dømt utilregnelig. For eksempel kan vedkommende bli overført til tvungent psykisk helsevern (strl. § 62). Selv om det ikke her er snakk om straff, er

⁷ Nils Nygaard. *Rettsgrunnlag og standpunkt 2. Utgåve*, Oslo 2004, side 23

⁸ Rt. 2009 s. 780 avsnitt 20-21, Rt. 2010 s. 481, Rt. 2012 s. 313 avsnitt 29, Rt. 2014 s. 238 avsnitt 15-18, Rt. 2015 s. 1345, HR-2016-1354-U avsnitt 15, HR-2016-1458-A avsnitt 8 og HR-2018-875-A.

en slik overføring både tyngende og kan føles som straff for den utilregnelige. Det tilsier at det gjelder et strengt legalitetsprinsipp ved tolkning og anvendelse av strl. § 20.

Er det uklart hva som omfattes av regelens ordlyd, må man anvende sekundære rettskilder for å tolke lovteksten. Eksempler på sekundære rettskilder er forarbeider, rettspraksis og teori. I forarbeidene til den endrede strl. § 20 uttales det at det skal ”utpensles i rettspraksis hvilke tilstander som oppfyller utilregnelighetsnormen”, jf. Innst. 296 L (2018-2019) s. 3. Rettspraksis vil derav være en av de viktigere rettskildene ved tolkningen av strl. § 20.

1.3.3 Særlig metodiske utfordringer

Det er visse metodiske utfordringer ved løsning av oppgavens problemstilling, som tilsier en annen metodisk tilnærming til tolkning av tilregnelighetsnormen. I oppgavens gjøres det rede for innholdet i strl. § 20 etter endringen.⁹ Den endrede regelen er vedtatt, men ikke tredd i kraft.¹⁰ Det medfører at det er en begrenset tilgang på juridisk teori om den endrede regelen. Rettspraksis er som utgangspunkt en av de viktigste rettskildene for tolkning av tilregnelighetsnormen, se punkt 1.3.2. Per dags dato er det ikke avsagt noen dom om den endrede normen. Mangel på teori og rettspraksis medfører at andre rettskilder vil tillegges større vekt i oppgavens redegjørelser. Herunder vil lovteksten og forarbeidene tillegges stor rettskildemessig vekt. Mangelen på rettspraksis fører til at rettskildebildet vil kunne endres så snart det blir avsagt dommer om forståelse og anvendelse av den endrede normen.

Mangelen av rettspraksis fra de norske domstolene medfører at andre lands rettspraksis om strafferettslig tilregnelighet, vil kunne være relevant. Annet lands rettspraksis blir ikke brukt for direkte tolkning av den norske bestemmelsen, men vil brukes som støttemoment for de tolkningsalternativer som er aktuelle.¹¹ I endringsprosessen ble det gitt en grundig vurdering av tilregnelighetsreguleringene i svensk, dansk, finsk, tysk og engelsk rett. Det ble begrunnet med at disse ”straffesystemene (...) i stor grad bygger på de samme grunnforutsetninger og begrunnelser som vår egen strafferett”, jf. NOU 2014:10 s. 60. Særlig den finske og danske tilregnelighetsnormen har nærmest tilsvarende ordlyd som den endrede strl. § 20.¹² Det er særlig disse reglene som vil bli anvendt i oppgaven.

⁹ Se punkt 6

¹⁰ Jf. Lovvedtak 60 (2018-2019)

¹¹ Nygaard (2004) side 51

¹² Den finske strafflagen kap. 3 § 4 og den danske straffeloven § 16

1.4 Fremstillingen videre

I det neste kapittelet skal det sies noe om begrunnelsen for å ha en tilregnelighetsnorm. Videre belyse ulike måter som den strafferettslige utilregnelighetsproblematikken kan reguleres på. I kapittel 4 gjøres det rede for innholdet i strl. § 20 før endringen. Disse redegjørelsene skal danne et grunnlag for å forstå den videre drøftelsen.

Kapittel 5 vil ta for seg bakgrunnen og hvilke målsetninger som ligger bak endringen. Her vil kritikken mot den uendrede strl. § 20 bli belyst. Særlig vil det gjøres rede for kritikken mot bruken av de sakkyndige i tilregnelighetsspørsmålet, og kritikken mot regelens utforming etter det medisinske prinsipp.¹³ Denne kritikken utgjør hovedbegrunnelsen bak endringen.

Etter å ha sagt noe om endringens bakgrunn vil det i kapittel 6 redegjøres for hvordan den endrede strl. § 20 skal tolkes og anvendes. Målet med denne drøftelsen er å gi leseren et hjelpemiddel for tolkning av denne bestemmelsen. Fremstillingen tar særlig sikte på å klargjøre evt. innholdsmessige uklarheter.

Når det er gjort rede for innholdet før og etter endringen, kritikken og bakgrunnen for endringen, er formålet å gi en vurdering av om endringens målsetninger er nådd. Denne delen er en rettspolitisk drøftelse. Tema er i hvilken grad de ulike målsetninger realiseres, og om de kunne vært oppnådd i større grad. Herunder skal det vurderes om den endrede regelen får økt treffsikkerhet og anvendelighet, om retten og de sakkyndiges roller tydeliggjøres i spørsmål om tilregnelighet, om det best egnede beviskravet er valgt, og om regelen er forsvarlig.¹⁴

Avslutningsvis i oppgaven gis en kort sammenfatning av de viktigste innholdsmessige endringene i strl. § 20, og deres betydning for hvorvidt endringens målsetninger oppnås.

¹³ Nærmere om det medisinske prinsipp i punkt 3.2

¹⁴ Definisjon av treffsikkerhet og anvendelighet i punkt 7.1

2 Begrunnelsen for å ha en utilregnelighetsregel

Som tidligere nevnt, er ikke tilregnelighetsnormen et straffebud, men en straffrihetsgrunn.

Likevel er begrunnelsen for straff relevant for å forstå hvorfor man har en strafferettslig regel om tilregnelighet. Herunder er straffens etiske grunnlag av betydning.¹⁵

Bruken av strafferettslige reaksjoner er begrunnet i den oppfatning av at mennesker har en fri vilje. Manglende fri vilje kan derav rettferdiggjøre at enkelte personer ikke skal stilles strafferettslig ansvarlig for sine handlinger.¹⁶ Så lenge vi har hatt nedskreven rett, har det vært en forståelse for at noen personer ikke kan stilles til ansvar for sine handlinger.¹⁷ Også i dag hviler norsk strafferett på den forutsetning at det er urimelig eller urettferdig å straffe visse personer. For eksempel kan lovbryteren mangle evne til å treffe rasjonelle handlingsvalg, som følge av sine mentale forutsetninger. Den klare oppfatningen er at det ikke er rimelig og rettferdig å stille noen ansvarlig for handlinger de ikke kan klandres for. I forarbeidene til den endrede tilregnelighetsnormen fremkommer det at for å kunne klandres og straffes, må gjerningspersonen ha tilstrekkelig ”modenhet, sjelelig sunnhet og bevissthet”.¹⁸ Med andre ord begrunnes tilregnelighetsvilkåret i visse moralske grenser for statens bruk av straff.¹⁹ Det er umoralsk å straffe noen som ikke kan klandres, eller stilles til ansvar for sine handlinger.

I forarbeidene og teori argumenteres det med at strafferettens preventive formål tilsier at man skal oppstille tilregnelighet som et vilkår for straff.²⁰ Strafferettens preventive formål deles inn i to deler, den individualpreventive og den allmennpreventive. Med individualpreventiv virkning siktes det til hvordan straffen påvirker ”den enkelte lovovertreder til ikke å begå nye lovbrudd i fremtiden”, mens med allmennpreventiv menes straffens ”evnen til å påvirke andre til ikke å begå lovbrudd”, jf. Ot. Prp. nr. 90 (2003-2004) s. 78. På side 24 i Prop. 154 L (2016-2017) fremheves det at preventivformålets avskrekkende og forbedrende virkning ikke vil oppnås ved anvendelse av straff overfor utilregnelige personer. At straffens preventive formål ikke gjør seg gjeldende for utilregnelige personer, kan sees på som et utslag av vedkommende

¹⁵ NOU 2014:10 s. 85

¹⁶ Aslak Syse. «Strafferettslig (u)tilregnelighet – juridiske, moralske og faglige dilemmaer», *Tidsskrift for strafferett 2006-3*, s. 141-175. side 148-149

¹⁷ Svein Atle Skålevåg. *Utilregnelighet, En historie om rett og medisin*, 2016, side 8

¹⁸ NOU 2014:10 s. 85 og 86 og Prop. 154 L (2016-2017) s. 24

¹⁹ Alf Ross. *Forbrydelse og straf: analytiske og reformatoriske bidrag til kriminalrettens almindelige del*, 1974. side 290 og Syse, *TJS 2006-3* side 149

²⁰ Linda Gröning. «Tilregnelighet og utilregnelighet – begreper og regler», *Vedlegg 1 til NOU 2014:10 Skyldevne, sakkynndighet og samfunnsvern*, 2014, s. 404-426. s. 405 og Prop. 154 L (2016-2017) s. 24

sin manglende evne til å treffe rasjonelle handlingsvalg.²¹ Det kan også argumenteres med at manglende evne til å styre sine egne handlinger fører til at straffen, og trusselen om straff, ikke vil påvirke vedkommende til å handle i tråd med loven.

På samme side i proposisjonen uttales det at som følge av straffereaksjonens virkning og belastning, vil det være urimelig å holde de utilregnelige strafferettslig ansvarlig. Dette kan omtales som et barmhjertighets- og humanitetsargument. Disse argumentene fungerer ikke som selvstendige argumenter, men kan ha relevans i en evt. diskusjon om utformingen av en strafferettslig utilregnelighetsregel.²²

²¹ Se punkt 4.2, 6.2 og 6.3

²² Gröning (2014) side 406

3 Ulike typer utilregnelighetsregler

3.1 Generelt

Kun kreativiteten setter grenser for hvordan et land håndterer psykiske syke med hensyn til strafferettslig ansvar og straff. Det er likevel enkelte idealtypiske modeller for regelkonstruksjoner av det strafferettslige utilregnelighetsspørsmål.

For det første kan det sonderes mellom hvorvidt man skal ha en utilregnelighetsregel nedfelt som et vilkår for straff, eller ikke.²³ Sverige er det eneste landet i Norden som per dags dato ikke oppstiller tilregnelighet som et straffbarhetsvilkår. Det medfører at også psykiske syke kan bli stilt strafferettslig ansvarlig. En avvikende sinnstilstand behandles likevel under straffeutmålingen. I Sverige kan den psykisk syke blant annet idømmes tvungent psykisk helsevern og bøter. Disse reaksjonene betegnes som straff i Sverige, mens i Norge betegnes kun bøter av disse reaksjonene som straff, jf. NOU 2014:10 s. 65-66.

Ved vedtakelse av straffeloven av 22. mai 1902 nr. 10 (strl. 1902) fikk Norge sin første tilregnelighetsbestemmelse i lovens § 44. Etter bestemmelsen straffes ikke gjerningspersonen om han eller hun var ”sindssyg, bevidstløs eller iøvrigt utilregnelig paa Grund af mangelfuld Udvikling af Sjælsevernerne eller Svækkelse eller sygelig Forstyrrelse af disse”, på handlingstidspunktet. Siden den gang har utilregnelighetsregelen alltid vært nedfelt som et straffbarhetsvilkår i norske straffelovgivningen. Derfor vil de ulike måtene å utforme de lovregulerte reglene om tilregnelighet, som vil være gjenstand for drøftelse i dette kapitlet.

De lovfestede reglene om strafferettslig tilregnelighet kan inndeles i ulike kategorier. Avgjørende for hvilken kategori regelen faller inn under, er hvilke vilkår som oppstilles for utilregnelighet. Tradisjonelt skilles det mellom tre systemer eller alternativer for utformingen av en utilregnelighetsregel. De ulike systemene er det medisinske -, psykologiske - og det blandete prinsipp.²⁴ Hvert prinsipp har ulike styrker og svakheter. Begrunnelsen bak utilregnelighetsregelen vil derfor være avgjørende for hvilket prinsipp som er best egnet for utformingen av den aktuelle regelen, jf. NOU 2014:10 s. 85.

²³ Ibid. side 415

²⁴ NOU 2014:10 s. 47 og Prop. 154 L (2016-2017) s. 19

3.2 Det medisinske prinsipp

Det medisinske prinsipp kalles også det biologiske prinsipp. Regler utformet etter dette prinsipp kjennetegnes av at de beskriver ”medisinske og biologiske kjennetegn ved den tilstand som utelukker tilregnelighet”.²⁵ Eksempler på medisinske og biologiske kjennetegn er alder, IQ og ulike psykiske diagnoser eller kategorier av psykisk sykdom, slik som psykose.

Ved anvendelse av det medisinske prinsipp er det irrelevant om tilstanden er motiverende for gjerningspersonens handlingsvalg.²⁶ Med andre ord kreves det verken årsakssammenheng mellom tilstanden og handlingen. Det er også uten betydning om gjerningspersonen forstod at handlingen var rettstridig. Avgjørende for tilregnelighetsvurderingen er om den biologiske eller medisinske tilstanden alene, er oppfylt eller ikke.

Når regelen er utformet etter det medisinske prinsipp, beror ikke tilregnelighetsvurderingen på en subjektiv og skjønnsmessig vurdering, men på objektive og vitenskapelige kriterier.²⁷ En fordel med å anvende klare kriterier for tilregnelighetsvurderingen, er at normen vil bli enklere å praktisere, enn hvis vurderingen hadde bygd på vage og upresise uttrykk. De klare kriteriene vil tydeliggjøre hva som skal vurderes, og hva regelen omfatter. Derimot vil det vanskelig kunne gis en tilstrekkelig treffsikker regel ved utforming etter det medisinske prinsipp.²⁸ Det skyldes at de objektive og vitenskapelige kriteriene vil gi ordlyden mindre fleksibilitet, enn ved bruk av vagere uttrykk.

3.3 Det psykologiske prinsipp

Det psykologiske prinsipp kjennetegnes av at det avgjørende for utilregnelighetsvurderingen er ”personens evne til innsikt og fri viljesbestemmelse”, jf. Prop. 154 L (2016-2017) s. 19. Avgjørende for tilregnelighetsvurderingen er hvorvidt det er årsakssammenheng mellom gjerningspersonens manglende evne til å velge fritt, og den straffbare handlingen. I motsetning til det medisinske prinsipp beror ikke vurderingen på om gjerningspersonen var i en medisinsk eller biologisk avvikstilstand.²⁹ Tilregnelighetsvurderingen vil isteden være styrt av en skjønnsmessig vurdering av gjerningspersonens evne til å handle fritt.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ot. Prp. nr. 87 (1993-1994) s. 26

²⁷ Markus Jerkø. «Utilregnelighet på gjengrodde stier – analytiske refleksjoner om formuleringen og praktiseringen av rettens utilregnelighetsvilkår», *Tidsskrift for Rettsvitenskap* 02-03/2016, s. 266-300. side 276

²⁸ Nærmere om treffsikkerhet i punkt 7.2.1 og 7.2.2

²⁹ Ot. Prp. nr. 87 (1993-1994) s. 26

Sammenlignet med det medisinske prinsipp, vil en regel utformet etter det psykologiske prinsipp, være vanskeligere å anvende. Det skyldes at ved bruk av vage uttrykk, så risikerer man å gi en regel med et informasjonsunderskudd. Med andre ord gir ikke ordlyden like stor grad av veiledning for hvilke situasjoner regelen favner, eller hvordan man skal vurdere om noen er tilregnelige. Derav risikerer man at regelen blir vanskelig eller nærmere umulig å anvende, særlig i vanskelige grensetilfeller. I tillegg vil det i likhet med anvendelse av det medisinske prinsipp, være vanskelig å gi en tilstrekkelig treffsikker regel. Hvis ordlyden er svært vag, vil det foreligge en risiko for at regelen favner flere personer enn ønskelig.

3.4 Et blandet prinsipp

I utredningen til den endrede strl. § 20 uttales det at "(k)onseptuelt og praktisk" kun er mulig å velge mellom et blandet - og et medisinsk prinsipp. Grunnen er at det "vanskelig kan tenke seg psykologisk evneangivelse som er løsrevet fra en medisinsk avvikstilstand".³⁰

En utilregnelighetsregel som er utformet etter et blandet prinsipp, kjennetegnes av at det oppstilles både et psykologisk og et medisinsk vilkår for utilregnelighet.³¹ Regelen vil inneholde et tilstandsvilkår som krever at mer eller mindre biologiske eller medisinske kjennetegn er oppfylt. Her oppstilles også et tilleggsvilkår. Vanligvis skiller det mellom to tilleggsvilkår.³² For det første har man kausalitetskriterium som krever "årsakssammenheng mellom tilstanden og handlingen". For det andre har man psykologisk kriterium som oppstiller et krav om "at lovbyteren ikke har hatt evne til å forstå rettsstridigheten eller virkningene av handlingen eller kontrollere denne", jf. Prop. 154 L (2016-2017) s. 19.

Et eksempel på bruk av et psykologisk kriterium er at gjerningspersonen er utilregnelig på grunn av at personens avvikende sinnstilstand medfører at han eller hun ikke forstår at deres handlinger er rettstridige. Mens et eksempel på kausalitetskriterium, er at vedkommende er utilregnelig hvor den straffbare handlingen er en følge av én avvikende mental tilstand.

En tredje variant som nevnes i proposisjonen er at tilregnelighetsvurderingen tar utgangspunkt i en konkret helhetsvurdering av gjerningsmannens tilregnelighet. Et slikt tilleggsvilkår vil være av mer eller mindre ubestemt karakter. Domstolen vil da få det overordnede ansvar for å

³⁰ NOU 2014:10 s. 47

³¹ Ibid. og Prop. 154 L (2016-2017) s. 19

³² Prop. 154 L (2016-2017) s. 19

oppstille nærmere grensdragninger for helhetsvurderingen, og på et ”mer eller mindre fritt verdimelessig grunnlag (...) treffe en passende avgjørelse”.³³

Fordelen med et blandet prinsipp er at det medisinske vilkåret beholdes, men det medisinske prinsippets svakheter kan repareres ved bruk av tilleggsvilkår. For eksempel i et tilfelle hvor tilstandskriteriet er oppfylt, så vil ikke tilstanden nødvendigvis påvirke gjerningspersonens handlingsvalg. Påvirker ikke tilstanden gjerningspersonens handlingsvalg, vil det vanskelig tenkes at vedkommende ikke kan klandres for handlingen. Oppstilles et psykologisk tilleggskriterium kan gjerningspersonen i dette tilfelle bli erklært tilregnelig og derav straffes. Hovedgrunnen for å ha en utilregnelighetsregel er at visse mennesker ikke kan klandres for sine handlinger.³⁴ Det psykologiske tilleggskriteriet medfører her at personer som det er ønskelig å erklære tilregnelig, ikke erklæres utilregnelige. Det styrker regelens treffsikkerhet.³⁵

På den annen side vil det finnes situasjoner hvor et tilleggskriterium ikke kan reparere det medisinske prinsippets svakheter. Illustrerende er hvor gjerningspersonen ikke oppfyller tilstandskriteriet, men hvor vedkommende er så mentalt syk at han eller hun ikke klarer å styre sine handlinger. Det kan her tenkes at gjerningspersonen burde vært utilregnelig på grunn av vedkommendes manglende evne til å treffe frie handlingsvalg. Men siden regelens tilstandskriterium ikke er oppfylt, vil gjerningspersonen risikere straff. Her ser man at regelens treffsikkerhet påvirkes av både utformingen av tilstands- og tilleggskriteriet.

Det kan reises flere innvendinger mot det blandede prinsipp. Et psykologisk tilleggskriterium vil være mindre objektivt og vitenskapelig, enn et rent medisinsk/biologisk kriterium. I likhet med det psykologiske prinsipp vil det kunne være vanskelig å anvende tilleggsvilkåret, og å formulere et treffsikkert tilleggsvilkår.³⁶ For eksempel vil det være vanskelig å formulere et psykologisk tilleggskriterium som kun favner den ønskelige årsakssammenhengen mellom tilstand og evne til å treffe riktige handlingsvalg. Innebærer tilleggsvilkåret at regelen favner flere eller færre enn de faktisk utilregnelige, risikerer man at normens treffsikkerhet svekkes.

³³ Ibid. og NOU 2014:10 s. 47

³⁴ Nærmere om begrunnelsen for å ha en utilregnelighetsregel i punkt 2

³⁵ Nærmere om treffsikkerhet i punkt 7.2.1-7.2.2

³⁶ Se punkt 3.3

I tillegg er det vanskelig å bevise hva årsaken til en straffbar handling er. Ved bruk av krav om kausalitet risikerer man at det oppstår spekulasjoner om sannsynligheten for ulike årsaksfaktorer. Kausalitetskriteriene er derav vanskelig å praktisere. Det er også vanskelig å formulere et kausalitetskrav, slik at kun de ønskelige årsakssammenhenger rammes.

4 Regelens innhold før endringen

4.1 Innledning

Før endringen følger det av straffeloven § 20 første ledd litra b, at "(f)or å kunne straffes må lovbryteren være tilregnelig på handlingstidspunktet. Lovbryteren er ikke tilregnelig dersom han på handlingstidspunktet er (...) psykotisk". Bestemmelsen viderefører strl. 1902 § 44 første ledd og gjeldende rett.³⁷ Rettspraksis og forarbeider til strl. 1902 § 44 første ledd vil derfor være relevante rettskilder ved tolkning av strl. § 20 første ledd litra b.

Av bestemmelsens første ledd første punktum fremkommer det at tilregnelighet er et vilkår for straff. Det avgjørende for om tiltalte er utilregnelig etter første ledd annet punktum litra b, er utelukkende om tilstandskriteriet "psykotisk" er oppfylt. Illustrerende er uttalelsen i Ot. Prp. nr. 90 (2003-2004) s. 217, om at det ikke er av betydning for tiltaltes tilregnelighet, "om handlingen var sykelig motivert". Med andre ord er det irrelevant om gjerningspersonen innså at handlingen var rettstridig. Er gjerningspersonen utilregnelig, så skal vedkommende frifinnes uten noen nærmere skjønsmessig vurdering. Regelen er derfor absolutt.³⁸ Bestemmelsen er som følge av dette utformet med utgangspunkt i det medisinske prinsipp.³⁹

Ordlyden "dersom han på handlingstidspunktet er", forstås som at tilstandskriteriet må være oppfylt i det den straffbare handlingen utføres. Det er uten betydning at gjerningspersonen var "psykotisk" på et tidspunkt før eller etter gjerningsøyeblikket. Ordlyden "dersom han (...) er", tilsier at opplistingen av utilregnelighetsgrunner i første ledd annet punktum litra a-d, er uttømmende.

Ved tolkning av bestemmelsen er det psykosevilkåret som kan by på flest vanskeligheter. I neste punkt vil det derfor gis en grundig redegjørelse av vilkåret "psykotisk". For å forstå hva som kreves for å oppfylle vilkåret, gjøres det videre rede for beviskravet for tilregnelighet.

³⁷ Ot. Prp. nr. 90 (2003-2004) s. 423 og Prop. 154 L (2016-2017) s. 21

³⁸ Ot. Prp. nr. 87 (1993-1994) s. 22.

³⁹ Nærmere om det medisinske prinsipp i punkt 3.2

4.2 Vilkåret psykotisk

Ordlyden ”psykotisk” tilsier at gjerningspersonen må kunne diagnostiseres med en psykoselidelse. Derimot gir ikke ordlyden noen veiledning for om det stilles andre krav enn at tiltalte hadde en psykoselidelse på gjerningstidspunktet, og hvor de nærmere grensene for normens anvendelsesområde går. Uten en medisinsk faglig bakgrunn, vil det være vanskelig å uttale seg om hva som kreves for å oppfylle kriteriene for diagnosen psykose. Disse spørsmålene må søkes løst i sekundære rettskilder.

At medisinske diagnoser har betydning for vurderingen av om psykosevilkåret er oppfylt, har også støtte i bestemmelsens forarbeider.⁴⁰ Her fremkommer det blant annet at avgjørende for om en tilstand omfattes av lovens ordlyd, er hva psykiatrien regner som psykose til enhver tid. Psykose er ikke én diagnose, men en samlebetegnelse på flere sykdomsdiagnoser.⁴¹ Det strafferettslige psykosebegrepet har nær sammenheng til disse sykdomsdiagnoser. I normens utredning er ”schizofreni, manisk-depressiv lidelse, organiske psykoser, reaktive psykoser, og paranoide psykoser”, nevnt som eksempler på diagnoser som omfattes av psykosevilkåret.⁴²

Selv om lovteksten bygger på en medisinsk forståelse av psykose, så er ikke det medisinske og rettslige psykosebegrepet sammenfallende. Det fremkommer på side 50 i NOU 2014:10 hvor det eksplisitt uttales at det må skilles mellom det rettslige og det medisinske psykosebegrepet. Etter det medisinske begrepet er det tilstrekkelig at gjerningspersonen kan diagnostiseres med en psykoselidelse. Det rettslige psykosevilkåret er derimot ikke ubetinget oppfylt hvor gjerningspersonen diagnostiseres med en psykoselidelse. Etter det rettslige psykosebegrepet oppstilles det i tillegg et krav om symptomtyngde og varighet for å oppfylle det rettslige psykosevilkåret.⁴³ Med andre ord må gjerningspersonen ha vist tilstrekkelig grad av symptomer over en viss varighet, for å erklæres strafferettslig utilregnelig etter strl. § 20.

En konsekvens av å skille mellom det medisinske og det rettslige psykosebegrepet, er at en straffbar handling begått mens psykosen er i en inaktiv fase – hvor symptomene av en psykose ikke viser seg – ikke resulterer i at gjerningspersonen er utilregnelig etter psykosevilkåret.⁴⁴ Også en slik forståelse har støtte i lovens ordlyd. I forskjell fra uttrykket

⁴⁰ NOU 2014:10 s. 47, Ot. Prp. nr. 87 (1993-1994) s. 22, Ot. Prp. Nr. 90 (2003-2004) s. 217

⁴¹ Randi Rosenqvist. «Rettspsykiatri etter Breivik-saken», *Tidsskrift for strafferett 2012-3*, s. 323-328. Side 324

⁴² NOU 1990:5 s. 38

⁴³ Se HR-2019-653-A avsnitt 42, jf. Rt. 2008 s. 549 avsnitt 33 og 36

⁴⁴ Randi Rosenqvist og Kirsten Rasmussen. *Rettspsykiatri i praksis. 2. Utgave*, Oslo 2004. Side 60

psykose, så markerer ordlyden ”psykotisk” at symptomene må ha vært i en aktiv fase for å erklære tiltalte utilregnelig. Det rettslige psykosevilkåret er altså snevrere enn det medisinske.

Avgjørende for om det rettslige psykosevilkåret er oppfylt, er om gjerningspersonens ”forholdet til virkeligheten i vesentlig grad er forstyrret”.⁴⁵ Kravet om ”vesentlig grad” viser at ikke hvilken som helst virkelighetsforstyrrelse omfattes av ordlyden ”psykotisk”. I teorien er det uttrykt som et krav at gjerningspersonen må som følge av de psykotiske symptomene, være uten evne til å vurdere sitt forhold til omverdenen.⁴⁶ Realitetsbristen må med andre ord være av en viss karakter og alvorlighetsgrad for å medføre utilregnelighet. I NOU 1990:5 s. 38 uttales det at ”(l)ovbryterens manglende evne til realistisk vurdering av sitt forhold til omverdenen må være relativt generell”. Videre uttales det at det likevel ikke oppstilles noe krav om en ”altomfattende mangel på evne til realitetsvurdering”, også ”realitetsbrist på en avgrenset sektor for den syke kan” oppfylle psykosevilkåret. Realitetsbristen må da være av en slik dimensjon og medføre så store konsekvenser for virkelighetsforståelsen, at det er riktig å vurdere gjerningspersonen som ”psykotisk”.

I Rt. 2008 s. 549 presiseres kravet til realitetsbrist. For å oppfylle psykosevilkåret må gjerningspersonen mangle ”(e)vnene til å reagere adekvat på vanlige inntrykk og påvirkninger (...) Den psykotiske mister ofte kontrollen over tanker, følelser og handlinger. De intellektuelle funksjoner kan derimot være i behold. Grensen mellom psykoser og andre sjelelige lidelser er ikke skarp”, jf. avsnitt 33. Uttalelsen tilsier at gjerningspersonens realitetsforståelse må vurderes mot hva som er en ”adekvat” – normal eller rasjonell – reaksjon på inntrykk og påvirkninger. Det er relevant å vurdere vedkommende sine tanker, følelser og handlinger. Avgjørende er hvilken grad psykosesymptomene påvirker gjerningspersonens virkelighetsforståelse. I vurderingen vil ikke selve lovbruddet være avgjørende.⁴⁷

For at gjerningspersonen skal være psykotisk må det i tillegg konstateres at realitetsbristen ”har hatt en viss varighet og ikke er avspilt i løpet av få timer”.⁴⁸ Er realitetsbristen meget kortvarig vil det kunne være naturlig å vurdere utilregnelighetsspørsmålet etter

⁴⁵ NOU 2014:10 s. 50, Ot. Prp. nr. 87 (1993-1994) s. 22, Ot. Prp. Nr. 90 (2003-2004) s. 217

⁴⁶ Alv A. Dahl og Anders Løvlie. *Psykiske lidelser – forståelse, diagnostikk og juss*, Oslo 2018, s. 340

⁴⁷ NOU 1990:5 s. 38

⁴⁸ NOU 1974:17 s. 43 og Rt. 2008 s. 549 avsnitt 36

utilregnelighetsgrunnen ”sterk bevissthetsforstyrrelse” i strl. § 20 første ledd annet punktum litra d.⁴⁹ Også her ser man at det rettslige psykosevilkåret er snevrere enn det medisinske.

De tilstander som regnes som psykose i medisinsk forstand, kan deles inn i fire hovedgrupper.⁵⁰ Den første gruppen er tenknings- og kontaktforstyrrelser. Ofte diagnostisert som schizofreni. Vanlige symptomer ”er hallusinasjoner, idéer om påvirkning utenfra og klare vrangidéer”.⁵¹ Andre gruppen er stemningslidelser (manisk-depressiv lidelse). Også her kan det oppstå hallusinasjoner og vrangidéer, men det sentrale er om stemningsleie er forskjøvet i en depressiv eller oppstemt retning. Den tredje gruppen er forvirringstilstander. Denne gruppen kjennetegnes av at den syke vil være desorientert og ute av stand til å motta informasjon. Ofte gjelder desorienteringen både forhold i tid, sted og situasjon. Siste gruppen er sløvhetstilstander, ofte diagnostisert som demens. Er en person dement, så er ”alle psykiske funksjoner mer eller mindre sterkt svekket (...) spesielt hukommelsen, evnen til logisk tenkning, oppgaveløsning, orientering og mer nyanserte former for følelser og opplevelser”.⁵²

I tillegg til disse fire hovedgruppene av psykotiske tilstander, så har man den reaktive psykose.⁵³ Tilstanden kjennetegnes som en reaksjon på en betydelig fysisk eller psykisk belastning. Eksempler på slik belastning er tap av nærstående, utsettelse for katastrofer eller fysisk utmattelse over lengre tid. Symptomene på reaktiv psykose er ”hovedsakelig paranoid preg, i andre tilfelle av depresjon, av opphisselse, uro og forvirring”, jf. NOU 1990:5 s. 41.

Av denne drøftelsen fremkommer det at avgjørende for om tiltalte er tilregnelig etter strl. § 20 første ledd annet punktum litra b, er utelukkende om han/hun var ”psykotisk” på gjerningstidspunktet. Videre har vi sett at det rettslige begrepet ”psykotisk” har et annet innhold enn det medisinske begrepet. Men medisinske diagnoser er likevel av stor betydning for forståelsen av det rettslige psykosebegrepet. Forskjellen er at det oppstilles et krav til symptomtyngden og varighet for å oppfylle det rettslige psykosevilkåret. I neste punkt redegjøres det for hvilke krav som stilles til bevisets styrke i tilregnelighetsspørsmålet.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ NOU 1990:5 s. 39-41 og Ot. Prp. nr. 87 (1993-1994) s. 22-23

⁵¹ Ibid. s. 39 og s. 22

⁵² Ibid. s. 40 og s. 23

⁵³ Ibid. s. 41 og s. 23

4.3 Beviskrav for tilregnelighet

4.3.1 Et senket beviskrav

Begrepet beviskrav brukes om det krav som stilles til bevisets styrke. I sivile saker er den klare hovedregelen at det mest sannsynlige faktum skal legges til grunn – alminnelig sannsynlighetsovervekt.⁵⁴ Det sivilrettslige beviskravet begrunnes i at det på sikt vil gi flest materielt riktige domsresultater.⁵⁵ I strafferetten gjelder det derimot et strengere beviskrav. Et skjerpet beviskrav begrunnes i de konsekvenser en uriktig domsavgjørelse vil ha for partene. I sivile saker vil ikke en uriktig avgjørelse til skade for den ene parten, være mer betenkelig enn en uriktig avgjørelse til skade for den andre parten. Derimot er det i strafferetten en oppfatning om at en uriktig domfellelse vil være ”langt verre enn en uriktig frifinnelse”.⁵⁶ Med andre ord er ønsket om å unngå uriktige domfellelser, ikke hensynet til et materielt resultat, avgjørende for valg av beviskrav i strafferetten.

Det alminnelige strafferettslige beviskrav, er uttrykt som ”at enhver rimelig og fornuftig tvil skal komme den tiltalte til gode”.⁵⁷ Med andre ord må retten være sikker på at den tiltalte har begått den straffbare handlingen tiltalen gjelder. Den sentrale dommen for å belyse hvilket beviskrav som gjelder ved spørsmål om tiltaltes tilregnelighet, er Rt. 1979 s. 143. Saken gjaldt anke over lagmannsrettens lovanvendelse, herunder bruk av beviskrav i spørsmålet om tilregnelighet. Høyesterett utalte at ”det ikke kan stilles samme krav til bevisets styrke” for at tiltalte var tilregnelig, som for at han har begått en straffbar handling. Men ”en overvekt av sannsynlighet” er likevel ikke tilstrekkelig (s. 147). På samme side uttales det at tiltalte skal frifinnes for straff ”med mindre retten (...) skulle finne at det ikke kan være noen rimelig tvil om at tiltalte var tilregnelig på gjerningstiden”. Disse uttalelsene kan være vanskelig å harmonisere med hverandre. Den første uttalelsen gir inntrykk av at beviskravet for tilregnelighet, ligger lavere enn det alminnelige strafferettslige beviskrav. Den andre uttalelsen taler derimot for at krav om bevis utover enhver rimelig tvil, også gjelder for tilregnelighetsspørsmålet.

⁵⁴ Se bl.a. Rt. 1992 s. 64 (P-pilledom II) s. 70

⁵⁵ HR-2016-2579-A avsnitt 33, Jørgen Vangnes. *Sivilprosess i et nøtteskall 2. Utgave*, Oslo 2018, side 169 og Jens Edvin A. Skoghøy. *Tvisteløsning 3. Utgave*, Oslo 2017, Side 914

⁵⁶ Ørnulf Øyen. *Straffeprosess*, Bergen 2017, side 445

⁵⁷ Se blant annet Rt. 2005 s. 1353 avsnitt 14

Heller ikke i senere rettspraksis har domstolene gitt noen presisering av beviskravet. I Rt. 2003 s. 23 tok Høyesterett på ny stilling til om riktig beviskrav var anvendt i spørsmålet om tiltalte var tilregnelig. Lagmannsretten anvendte det samme beviskravet som var brukt i i Rt. 1979 s. 143. Høyesterett konkluderte med at lagmannsretten ikke hadde anvendt et uriktig beviskrav, og at det ikke kan ”utledes noe krav om en mer presis formulering av beviskravet”, jf. avsnitt 18. På side 179 i NOU 2014:10 er uttalelsene i Rt. 1979 s. 143 forstått slik at krav om bevis utover enhver rimelig tvil også gjelder ved tilregnelighetsspørsmålet, men at det aksepteres en større usikkerhet før tvilen anses rimelig. Beviskravet gis heller ikke her et mer presist innhold.

Av rettstilstanden er det vanskelig å formulere en mer presis bevisregel. Det er likevel klart at beviskravet for tilregnelighet ligger lavere enn det alminnelige strafferettslige beviskrav. Samtidig kreves det mer enn alminnelig sannsynlighetsovervekt. Derav kreves det kvalifisert sannsynlighetsovervekt. Hvor mye mer enn sannsynlighetsovervekt som kreves, fremkommer ikke klart av rettstilstanden. Men uttalelsene i forarbeidene og rettspraksis tilsier at kravet ligger nærmere det strafferettslige beviskrav, enn alminnelig sannsynlighetsovervekt.

4.3.2 Begrunnelsen for valg av beviskrav

Som jeg har vært inne på i punkt 4.3.1 er det konsekvensene av en uriktig domfellelse for gjerningspersonen som begrunner det strenge alminnelige strafferettslige beviskravet. Likevel er også hensynet til gjerningspersonen trukket frem som et argument for et senket beviskrav for tilregnelighet.⁵⁸ Som argument trekkes det frem at det ikke ubetinget vil være til fordel for gjerningspersonen å bli erklært utilregnelig. Andenæs begrunner dette på tre måter.⁵⁹

For det første uttaler Andenæs at en utilregnelig gjerningsperson risikerer å bli dømt til behandling i psykiatriske institusjoner. Det kan innebære at vedkommende blir berøvet friheten i lengre tid enn om han eller hun hadde blitt idømt straff. For det andre vil det å bli dømt utilregnelig medføre en risiko for tap av andre rettigheter, slik som f.eks. retten til å kjøre bil. Som et siste argument nevnes belastningen av å bli erklært utilregnelig. Å bli dømt

⁵⁸ NOU 1974:17 s. 47 og NOU 2014:10 s. 186

⁵⁹ Johs Andenæs. «Giftsaken på Hamar – Juridiske randbemerkninger», *Lov og Rett* 04/1965, s. 289-302. Side 301-302 og Johs Andenæs. «Grunnlaget for utilregnelighetsreglene», *Vedlegg 1 til NOU 1974:17 Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner*, 1971, s. 161-170. Side 165-166

utilregnelig vil kunne medføre en større belastning på gjerningspersonens selvfølelse og omdømme, enn om han eller hun erklæres tilregnelig.⁶⁰

I 22. juli-saken (RG 2012 s. 1153) ble det trukket frem flere hensyn for å begrunne et senket beviskrav. Uttalelsene er gitt av Tingretten, og vil derav ikke ha noen prejudikatskraft. I tillegg er begrunnelsen gitt som et obiter dictum. Det tilsier at dommen ikke kan tillegges stor rettskildemessig vekt. Men siden det redegjøres for den etablerte rettstilstanden, og domstolens argumenter bygger på uttalelser fra Høyesterett og regelens forarbeider, så vil 22. juli-saken bli brukt for å belyse hvorfor man har et senket beviskrav for tilregnelighet.

På side 73 i dommen trekkes fire argumenter frem for å begrunne et senket beviskrav for tilregnelighet. For det første uttales det at straff har ”et soningsselement som gir domfelte en mulighet til «å gjøre opp for seg»”. Oppstilles det et for høyt beviskrav for tilregnelighet, ”vil denne veien stenges for mange lovbrøyttere med reell skyldene”. For det andre argumenteres det i likhet med Andenæs med at det ikke alltid vil være til fordel for gjerningspersonen å bli erklært utilregnelig. Det uttales en uberettiget sykelliggjøring av noens sinn, vil medføre at lovbrøytteren fratras ”skyldene og derved også moralsk og juridisk selvbestemmelse”. For det tredje trekkes rettferdighetshensyn frem som et argument for et lavere beviskrav. Det er rettferdig at personer med reell skyldene straffes. Som et siste argument nevnes det at ”det er uheldig å overføre lovovertridere som etter all sannsynlighet ikke har et reelt behandlingsbehov, til tvungent psykisk helsevern”.

⁶⁰ Nærmere om stigmatisering av utilregnelige i punkt 7.4.1

5 Bakgrunnen for endringen

5.1 Innledning

Den 22. juli 2011 gjennomførte Anders Behring Breivik et terrorangrep mot AUFs sommerleir på Utøya og regjeringskvartalet i Oslo. Angrepet førte til at 77 mennesker mistet livet. Under rettsaken mot Breivik ble det stilt spørsmål om han var utilregnelighet etter strl. 1902 § 44 første ledd.⁶¹ I spørsmålet om hans tilregnelighet delte de sakkyndige seg i to. To av de sakkyndige mente han var tilregnelig (Agnar Aspaas og Terje Tørrisen), mens to andre mente han var utilregnelig (Torgeir Husby og Synne Sørheim). Etter en samlet vurdering konkluderte tingretten med at det var ”bevist ut over rimelig tvil at tiltalte ikke var psykotisk på gjerningstidspunktet, jf. straffeloven § 44”.⁶²

I kjølevannet av 22. juli-saken møtte strl. 1902 § 44 mye kritikk. Som følge av kritikken ble Tilregnelighetsutvalget oppnevnt for å vurdere en evt. endring av den strafferettslige tilregnelighetsnormen. Utvalget skulle vurdere tre overordnede temaer. Det ble drøftet hvorvidt det er nødvendig med ”regler om strafferettslig utilregnelighet, og eventuelt hvordan de bør utformes, hvilken rolle psykiatrien skal ha i strafferettspleien og hvordan samfunnet bør verne seg mot utilregnelige personer som kan være farlige for medborgeres liv og helse”, jf. NOU 2014:10 s. 21.⁶³ Innholdet i strl. 1902 § 44 er videreført i strl. § 20.⁶⁴ Kritikken som ble reist i kjølevann av 22. juli-saken er derfor av betydning for strl. § 20.

For det første er det reist kritikk mot utformingen etter det medisinske prinsipp og bruken av terminologien ”psykotisk”.⁶⁵ For det andre ble bruken av de sakkyndige kritisert. Det er innholdet i denne kritikken som er tema i dette kapittelet. Ved å redegjøre for kritikken vil det belyses hvorfor strl. § 20 endres.

⁶¹ RG 2012 s. 1153 punkt 6

⁶² Ibid. s. 103

⁶³ Se også Prop. 154 L (2016-2017) s. 9

⁶⁴ Se punkt 4.1

⁶⁵ Se blant annet Johan Boucht, «Om strafferettslig tilregnelighet i norsk rett – med noen synspunkter fra et nordisk perspektiv», *Lov og Rett 09/2012*, s. 515-532. Side 525-528. Nærmere om det medisinske prinsipp i punkt 3.2

5.2 Kritikk mot det medisinske prinsipp

Før endringen er strl. § 20 utformet i likhet med strl. 1902 § 44, med utgangspunkt i det medisinske prinsipp.⁶⁶ Etter 22. juli-saken har flere hevdet at Norge bør gå over til en ordning med et blandet prinsipp, herunder den norske psykiatriske forening.⁶⁷ Hovedargumentet for en slik endring har vært at rettspsykiatrien - sakkyndige med psykologisk og psykiatrisk kunnskap anvendt i rettspleien - har fått for stor innflytelse i spørsmål om tiltaltes tilregnelighet.⁶⁸ Det uttales i utredningen at de sakkyndige beveger seg inn på jussens område ved å uttale seg om lovens psykosevilkår er oppfylt.⁶⁹ Som følge av dette har det medisinske og rettslige psykosebegrepet blir nærmest sammenfallende. Domstolene har derav fått en tilbaketrukket rolle, og uten videre har de lagt til grunn de sakkyndiges konklusjoner om tiltalte var ”psykotisk” på gjerningstidspunktet. Med andre ord er et av formålene med endringen, å skape et klarere skille mellom rettspsykiatrien og domstolens rolle.

En overgang til det blandete prinsipp er også ønskelig for å øke tilregnelighetsnormens treffsikkerhet.⁷⁰ Et problem med å utforme strl. § 20 etter det medisinske prinsipp, er at regelen ikke vil omfatte de som bør regnes som utilregnelige, men som ikke er ”psykotiske” på gjerningstidspunktet. Ved bruk av tilleggsvilkår vil regelen i større omfang favne de som det er ønskelig å erklære utilregnelige, og kun disse. Man hindrer også at psykosevilkåret blir strukket for å dekke disse særlige utilregnelighetstilfellene. At treffsikkerheten er en hovedmålsetning med endringen er kommet til uttrykk i Prop. 154 L (2016-2017) s. 13-14.

5.3 Kritikk mot de sakkyndige

Også før 22. juli-saken har de psykiatri- og psykologfaglige sakkyndige vært kritisert, men på grunn av sakens store mediedekning ble søkelyset på rettspsykiatrien større enn tidligere.⁷¹ Torgeir Husby og Synne Sørheim avga sin erklæring 29. november 2011, med konklusjonen at Breivik var utilregnelig i gjerningsøyeblikket. Erklæringen ble publisert i aviser som førte til en umiddelbar offentlig debatt, og resulterte i oppnevningen av Agnar Aspaas og Terje Tørrisen. Som følge av situasjonen uttalte flere psykiatere seg i mediene om de sakkyndiges erklæring og Breiviks mentale tilstand. 22. juli saken resulterte i et sterkere offentlig søkelys

⁶⁶ Se punkt 4.1

⁶⁷ Skålevåg (2016) side 200. Nærmere om det blandete prinsipp i punkt 3.4

⁶⁸ Boucht (2012) side 525

⁶⁹ NOU 2014:10 s. 22

⁷⁰ Boucht (2012) side 527. Nærmer om treffsikkerhet i punkt 7.2.1-7.2.2

⁷¹ Skålevåg (2016) side 169-171 og 196-200

på rettspsykiatrien, enn tidligere.⁷² I utredningen til den endrede tilregnelighetsnormen og i juridisk teori, er det særlig fire sider av kritikken mot de sakkyndige som er løftet frem.⁷³

For det første er rettspsykiatrien, til tross sin særlige kompetanse og erfaring med menneskers sinnstilstand, kritisert for å ha manglende vitenskapelig fundament for sine uttalelser. Denne kritikken kan deles inn i to.⁷⁴ For det første er rettspsykiatrien kritisert for å uttale seg med større sikkerhet, enn hva det er faglig grunnlag for. For det andre vil de sakkyndige kunne uttale seg direkte om anvendelse av psykosevilkåret og om vilkåret er oppfylt. Dette er et rettslige spørsmål, og faller derfor utenfor de sakkyndiges særlige kompetanse. Det er en klar oppfatning at domstolen og andre rettslige aktører ubetinget legger disse uttalelsene til grunn.

For det tredje er rettspsykiatriens rolle kritisert for å være uklar.⁷⁵ Den uklare rollen skyldes at det er et uklart skille mellom rettens og de sakkyndiges rolle, og at det foreligger et potensielt spenningsforhold mellom de sakkyndiges innbyrdes rolle. Den alminnelige lege og psykologs virksomhet skal ivareta andre formål, enn de rettsoppnevnte sakkyndige. Leger og psykologers alminnelige formål, er å behandle og ivareta individets interesse, mens i retten har de som formål å diagnostisere og ivareta samfunnets interesser. Behandlingsformålet er også vernet gjennom regler om taushetsplikt, mens i retten er de sakkyndige ”domstolens, og dermed også offentlighetens informant”.⁷⁶ Med andre ord vil den rettslige bistanden stå i et motsetningsforhold til den alminnelige faglige virksomheten. Det kan da være vanskelig å skille mellom rollene og vite hvordan man skal opptre i de ulike situasjonene.

Tilregnelighetsutvalget har uttrykt at det bør skapes et klarere skille mellom rettslige og medisinske vurderingstema ved spørsmål om tiltaltes tilregnelighet. Også på denne måten tydeliggjøres de sakkyndiges rolle. Deres rolle er kun å gi faglig bistand til domstolene, ikke å uttale seg om de rettslige spørsmålene.⁷⁷ Om denne kritikken er det i juridisk teori gitt uttrykk for at det med litt anstrengelse er fullt mulig å skille mellom faglige og rettslige spørsmål.⁷⁸

⁷² Ibid. side 196-197

⁷³ Se NOU 2014:10 s. 26 og Anders Løvlie. ”Sakkyndigbeviset” i *Bevis i straffesaker. Utvalgte emner*, Ragna Aarli, Mary-Ann Hedlund og Sverre Erik Jebens (red.), 2005, s. 537-561. Side 556-559

⁷⁴ NOU 2014:10 s. 26 og 213

⁷⁵ Se blant annet Rosenqvist og Rasmussen (2004) side 103-104

⁷⁶ NOU 2014:10 s. 214

⁷⁷ Ibid. s. 216-218 og 248.

⁷⁸ Løvlie (2005) side 558

Det er også reist kritikk mot den mangelfulle kontroll og etterprøvbarhet av rettspsykiatriens uttalelser. For det første vises det til at de sakkyndige ikke er tilstrekkelig uavhengige. Manglende uavhengighet begrunnes for det første med de sakkyndiges sterke tilknytning til personer og ulike instanser. Den sterke tilknytningen innad i fagmiljøet vil kunne resultere i at andre i fagmiljøet ikke stiller seg kritisk til de andres uttalelser. For det andre vil det finnes bindinger mellom de sakkyndige innbyrdes. Muligheten for nødvendig kontroll av de faglige uttalelsene vil da bli svekket eller ikke eksistere.⁷⁹ Videre kritiseres den rettsmedisinske kommisjon. Kommisjonen har ansvar for å føre kontroll med sakkyndiges uttalelser om rettsmedisinske spørsmål for retten, jf. straffeprosessloven av 22. mai 1981 nr. 25 (strpl.) § 147.⁸⁰ Kontrollen av de sakkyndiges erklæringer er kritisert for å ikke være tilstrekkelig god.

I tillegg til kritikken som nevnes i NOU 2014:10, er også bruken av sakkyndige kritisert for at den lett kan skape misforståelser mellom rett og de sakkyndige.⁸¹ De sakkyndige benytter ofte et annet språk og andre formuleringer som kan misforstås av domstolen. Dette kan gå begge veier. Selv om det ikke er direkte trukket frem i endringsprosessen, så vil det likevel belyse svakhetene ved bruken av de sakkyndige. Slik jeg har vært inne på, så har det rettslige og medisinske psykosebegrepet ulikt innhold.⁸² Er ikke rettspsykiateren seg bevisst den forskjellige begrepsbruken i sine uttalelser, er sannsynligheten stor for at det oppstår misforståelser mellom retten og de sakkyndige. For eksempel når en lege uttaler seg om hvorvidt tiltalte var psykotisk etter de medisinske kriterier, kan det tenkes at dommerne forstår det som en uttalelse om hvorvidt det rettslige psykosevilkåret er oppfylt. Konkluderer da domstolen ubetinget med at tiltalte er rettslig utilregnelig, vil dette kunne gi uriktige domsslutninger. At ordlyden legger til rette for misforståelser mellom de sakkyndige og domstolen, vil være et argument for å endre bestemmelsen.

⁷⁹ NOU 2014:10 s. 214

⁸⁰ Bestemmelsen er endret til ny strpl. § 147 første ledd, ved Lovvedtak 60 (2018-2019) punkt I.

⁸¹ Løvlie (2005) side 560

⁸² Se punkt 4.2

6 Regelens innhold etter endringen

6.1 Innledning – valg av ordlyd

Særlig kritikken mot det medisinske prinsipp sin manglende treffsikkerhet har vært styrende for utformingen av den endrede tilregnelighetsnormen.⁸³ Gjennom hele endringsprosessen har det vært enighet om at den endrede strl. § 20 må bli mer treffsikker.⁸⁴ Likevel har det vært uenighet om hvordan tilregnelighetsnormen bør utformes for å løse denne problematikken.

Tilregnelighetsutvalget foreslo at den endrede regelen skulle, i likhet med før endringen, utformes med utgangspunkt i det medisinske prinsipp. Begrunnelsen var at det i større grad ville ivareta hensynet til forutberegnelighet, enn ved utforming etter et blandet prinsipp. Likevel foreslo Utvalget å utforme regelen etter et modifisert medisinsk prinsipp. Etter et modifisert medisinsk prinsipp skulle bestemmelsens anvendelsesområde utvides. Det ble foreslått at ordlyden skulle omfatte de personer som er ”psykotisk eller i en tilstand som (...) må likestilles med å være psykotisk”.⁸⁵ De likestilte tilstander må ikke oppfylle de medisinske kriteriene for å defineres som en psykoselidelse, men etter en skjønnsmessig vurdering må de ha visse likhetstrekk med disse tilstandene. Derav er ikke psykosediagnoser avgjørende for om det foreslåtte tilstandsvilkåret er oppfylt. Likevel vil likheten mellom tilstanden og psykoselidelsen være av betydning for om vilkåret er innfridd.

Justis- og beredskapsdepartementet mente derimot at regelen burde utformes etter det blandede prinsipp. På denne måten ville regelen bli tilstrekkelig treffsikker. For det andre ville det tydeliggjøre at det er domstolen som skal avgjøre om tiltalte er tilregnelig, ikke de sakkyndige. For det tredje ble det argumentert med at personer med psykoselidelser ville oppleve en mindre stigmatisering, enn ved anvendelse av begrepet ”psykotisk”.

Departementet foreslo derfor å endre vilkåret ”psykotisk” til ”alvorlig sinnslidelse” slik som i psykisk helsevernloven av 2. juli 1990 nr. 62 (phvl.) § 3-3 første ledd nr. 3.⁸⁶

Straffeloven og psykisk helsevernlovens regler har ulike siktemål. I phvl. § 3-3 reguleres anvendelse av tvangsfullmakter, mens i strl. § 20 reguleres straffrihet. Skyldhensyn og behandlingshensyn kan tilsi at begrepet ”alvorlig sinnslidende” har ulikt innhold på de

⁸³ Nærmere om kritikken i punkt 5.2

⁸⁴ Hva som menes med treffsikkerhet i punkt 7.2.1

⁸⁵ Se NOU 2014:10 s. 380

⁸⁶ Prop. 154 L (2016-2017) s. 65-68 og 236

forskjellige rettsområdene.⁸⁷ For å tydeliggjøre den forskjellige begrepsforståelsen, foreslo Justiskomiteen å anvende begrepet ”sterkt avvikende sinnstilstand”, istedenfor ”alvorlig sinnslidende”. Endringen skulle ikke medføre noen innholdsmessig endring fra Departementets forslag, men den skulle forhindre forvirring om begrepets innhold.⁸⁸ Den 4. juni 2019 ble det vedtatt at strl. § 20 skulle endres i samsvar med justiskomiteens uttalelser.⁸⁹ Ved tolkning av innholdet i den endrede regelen vil derfor Prop. 154 L (2016-2017) og Innst. 296 L (2018-2019) være forarbeidene av størst betydning.

Etter endringen følger det av strl. § 20 andre ledd litra a at den tiltalte ikke er strafferettslig ansvarlig hvor han eller hun ”på handlingstidspunktet er utilregnelig på grunn av (...) sterkt avvikende sinnstilstand”. Bestemmelsen oppstiller et inngangsvilkår og et begrensende vilkår. Kravet om at tiltalte må ha vært i en ”sterkt avvikende sinnstilstand” på handlingstidspunktet, utgjør inngangsvilkåret. Det begrensende vilkåret er at gjerningspersonen må ha vært ”utilregnelig på grunn av” den psykiske avvikstilstanden. Annerledes fra den endrede bestemmelsen, inneholdt ikke utilregnelighetsnormen noe tilleggsvilkår før endringen. Om tiltalte var utilregnelig berodde utelukkende på om psykosevilkåret var oppfylt.⁹⁰

Videre skal det redegjøres for innholdet i inngangsvilkåret og det begrensende vilkåret. Avslutningsvis i dette kapittelet vil det belyses hvilket beviskrav som gjelder for tilregnelighet etter endringen.

6.2 Inngangsvilkår – ”sterkt avvikende sinnstilstand”

Inngangsvilkåret ”sterkt avvikende sinnstilstand” forstås som en tilstand hvor vedkommende som følge av sine følelser og tanker, har en abnormal forståelse av omgivelsene rundt seg. Uttrykket ”sterkt avvikende” tilsier at avviket må være av et stort omfang og at den avvikende sinnstilstanden påvirker vedkommens mentale og fysiske evner i en viss grad. Hvor den nærmere omfangsgrensen går, må løses ved tolkning av sekundære rettskilder.

Selv om ordlyden ”psykotisk” erstattes, så har den endrede regelen nær tilknytning til psykosediosene. Forskjellen er at ”avvikende sinnstilstand” ikke avgrenses til kun å omfatte psykosestilstander, men også såkalte likestilte tilstander. Med likestilte tilstander

⁸⁷ Ibid. side 67

⁸⁸ Innst. 296 L (2018-2019) s. 11

⁸⁹ Lovvedtak 60 (2018-2019) punkt IV, § 20

⁹⁰ Se punkt 4.1

menes tilstander som har likhetstrekk med psykose, uten å være en psykosediagnose. Endringen medfører derav at tilregnelighetsnormen får et større anvendelsesområde, enn tidligere. Hvilke likestilte diagnoser som omfattes, beror på en helhetsvurdering hvor ”(i)kke bare selve sykdomstilstanden, men også de utslagene den gir seg, må tillegges stor vekt”.⁹¹ Regelen omfatter ”både alvorlige psykiske, somatiske og organiske sykdommer som gir seg utslag på sinnet”, og kombinasjoner av disse. Hvordan tilstanden oppstod, er uten betydning. Avgjørende for om tilstandsvilkåret er oppfylt, er om symptomene er så fremtredende ”at det foreligger en vesentlig brist i virkelighetsforståelsen og/eller funksjonsevnen”.⁹² Symptomtyngde er derfor også et avgjørende moment etter endringen.⁹³

Med funksjonsevne menes en ”dagligdags, sosial og kognitiv funksjon”. Den kognitive funksjon omfatter evnen til ”tenkning, læring, oppmerksomhet, hukommelse, problemløsning, avgjørelser, resonnering, språk og kommunikasjon”.⁹⁴ Begrepet ”virkelighetsforståelse” forstås som evnen til å forholde seg realistisk til omverden. For eksempel vil det å se mennesker eller ting som ikke finnes, være en brist i virkelighetsforståelsen.

Derimot vil ikke karakteravvik, herunder dyssosial personlighetsforstyrrelse (tidligere kalt psykopati), omfattes av tilstandskriteriet. Slike karakteravvik påvirker en persons evne til å føle sympati og empati med andre. Manglende emosjonell evne kan ha stor betydning i det sosiale liv, men så lenge de kognitive evnene er i takt, er det ikke avgjørende for innrettelse til samfunnets atferdskrav. Det vil da som hovedregel ikke foreligge vesentlig realitetsbrist hos gjerningspersonen, og vedkommende bør derav holdes ansvarlig for sine handlinger.⁹⁵

Uttalelsene i proposisjonen taler for at alle karakteravvik faller utenfor den endrede ordlyden. Begrunnelsen er at karakteravvik ikke påvirker evnen til å forstå og innrette seg etter strafferettslige normer. Det er klart at en person med dyssosial personlighetsforstyrrelse vil kunne ha evnen til å innrette seg etter samfunnets lover og regler, men det finnes også andre personlighetsforstyrrelser. Som eksempel kan paranoid personlighetsforstyrrelse nevnes. Personer med en slik personlighetsforstyrrelse mangler evne til å stole på andre, og vil oppleve andres handlinger som ondskapsfulle og negative. Den syke personen vil ofte reagere

⁹¹ Ot. Prp. nr. 11 (1998-1999) s. 77 og 154-155, jf. Prop. 154 L (2016-2017) s. 66

⁹² Prop. 154 L (2016-2017) s. 76

⁹³ Om kravet til symptomtyngde i punkt 4.2

⁹⁴ Prop. 154 L (2016-2017) s. 69

⁹⁵ Ibid. side 66, 67 og 76. Se også punkt 2 om begrunnelse for utilregnelighetsregelen

kraftig på kritikken i form av sinne eller angrep. De samme symptomene gjør seg også gjeldende for den vanligste differensialdiagnosen (alternative sykdom som kan passe med de bestemte symptomene) paranoid psykose.⁹⁶ Paranoid personlighetsforstyrrelse vil derav kunne fremstå som en psykoselignende tilstand, og det vil ikke alltid være klart om det mentale avviket skal kategoriseres som en psykose eller et karakteravvik.

Likheten mellom paranoid personlighetsforstyrrelse og psykoser, trekker i retning av at også psykoselignende karakteravvik bør kunne oppfylle vilkåret ”sterkt avvikende sinnstilstand”. I samme retning kan det argumenteres med at en paranoid personlighetsforstyrrelse kan påvirke den sykes måte å reagere på omstendighetene (f.eks. kritikk), og derav dens handlinger. På den annen side er symptomtyngden avgjørende for om tilstandsvilkåret er oppfylt.

Symptomtyngden er også avgjørende for å skille mellom tilfeller av paranoid personlighetsforstyrrelse og – psykose.⁹⁷ Til tross for uttalelsene i forarbeidene finnes det altså reelle hensyn som trekker i retning av at visse karakteravvik kan oppfylle vilkåret ”sterkt avvikende sinnstilstand”. Men som følge av reelle hensyns rettskildemessig vekt og mangel av andre rettskilder, tillegges uttalelsene i forarbeidene avgjørende vekt.⁹⁸ Som følge av det vil ingen karakteravvik kunne oppfylle tilstandsvilkåret etter dagens rettsstilstand. En slik forståelse har også støtte i teorien.⁹⁹

Av det som her er sagt, vil den endrede regelen favne flere mennesker, og kanskje være mer treffsikker. I flere tilfeller vil tiltalte kunne ha realitetsbrister og manglende funksjonsevne, men ikke være psykotisk. Eksempler på det er blant annet ved diabetesrelaterte tilstander, demens, autisme, aspergers, hjerneskader, psykiske og atferdsmessige forstyrrelser.¹⁰⁰ For eksempel vil en eldre dement mann fremstå som forvirret, og i noen tilfeller aggressiv. Som følge av tilstanden demens kan han bli mistenksom på personer rundt seg. Han kan f.eks. se for seg at de er ute etter å stjele pengene hans. Hvis han som følge av mistenksomheten en dag dreper en person, skal han da straffes? Kan det ikke påvises at mannen var psykotisk på handlingstidspunktet, vil det resultere i at han før endringen straffes etter strl. § 20. Etter

⁹⁶ <https://www.lommelegen.no/psykisk-helse/personlighetsforstyrrelse/artikkel/paranoid-personlighetsforstyrrelse/70081653>, Dato 13. Mars 2020 kl. 12:30

⁹⁷ Sverre Torgersen. «Paranoid schizofreni, paranoide psykoser og personlighetsforstyrrelser», *Tidsskrift for Den norske legeforening* 2012-7, s. 851-852. Side 851

⁹⁸ Nærmere om reelle hensyns rettskildemessig vekt i Nygaard (2004) side 260-296

⁹⁹ Thomas Frøberg. «De nye reglene om strafferettslig skyldsevne», *Lov og Rett* 03/2020, s. 167-184. Side 176

¹⁰⁰ Prop. 154 L (2016-2017) s. 76, jf. NOU 2014:10 punkt 8.6.2

endringen vil rettsanvenderen derimot kunne komme til at demensen har gitt mannen en så kraftig realitetsbrist, at vilkåret ”sterkt avvikende sinnstilstand” er oppfylt.¹⁰¹

Samtidig vil de uklare grensene for hvem som omfattes av den endrede regelen, kunne medføre at bestemmelsen favner flere enn ønskelig. I hvilken grad endringen medfører økt treffsikkerhet, blir drøftet i oppgavens punkt 7.2.2

Ved å benytte tilstandskriteriet ”sterkt avvikende tilstand” åpnes det for større grad av skjønn, enn etter psykosevilkåret. Det begrunnes i at det er domstolen, ikke de sakkyndige, som skal vurdere om tilstandsvilkåret er oppfylt. Domstolen har i oppgave å presisere hvilke tilstander som omfattes av regelens ordlyd. Det skal sikre at hensynet til likebehandling og rettsikkerhet ivaretas i større grad.¹⁰² Frem til det avsies noen dom som presiseres hvilke tilstander som omfattes, må domstolen utøve sitt skjønn innenfor de grensene som er oppstilt i forarbeidene. Regelens forarbeider vil sammen med lovens ordlyd, være den viktigste rettskilden ved avgjørelse om tilstandsvilkåret er oppfylt. Men i tråd med antall dommer som blir avsagt, vil rettspraksis få økt rettskildemessig betydning for tolkning av den endrede strl. § 20.

6.3 Begrensende vilkår – ”utilregnelig på grunn av”

Som nevnt er det ikke tilstrekkelig for utilregnelighet, at tiltalte var i en ”sterkt avvikende sinnstilstand” på gjerningsøyeblikket. I tillegg kreves det at tiltalte ”er utilregnelig på grunn av” den avvikende sinnstilstanden. Med andre ord kan resultatet bli straffeansvar selv om tiltalte oppfyller tilstandskriteriet. Utilregnelighetsvilkåret er derfor et begrensende vilkår.

Den naturlige språklige forståelsen av ”utilregnelig” er at en person mangler evnen til å forstå hvordan han eller hun selv handler og tenker. Ordlyden ”på grunn av” forstås som at tiltalte må være ”utilregnelig” som følge av den avvikende sinnstilstanden. Eksempler på hvordan ”utilregnelig på grunn av” kan forstås, finner man i finsk og dansk rett. I den finske utilregnelighetsnormen oppstilles det som vilkår at tiltalte er ”otillräknelig (...) på grund av” en psykisk avvikstilstand.¹⁰³ Av regelens forarbeider fremkommer det at avgjørende for om

¹⁰¹ Bygger på eksempel i NOU 2014:10 s. 114 boks 8.14

¹⁰² Prop. 154 L (2016-2017) s. 13

¹⁰³ Den finske strafflagen kap. 3 § 4 første ledd første setning.

vilkåret er oppfylt, er gjerningspersonens evne til å kontrollere egne handlinger er vesentlig redusert som følge av avvikstilstanden.¹⁰⁴

Også i dansk rett oppstilles et tilsvarende utilregnelighetsvilkår. Her heter det at tiltalte må være ”utilregnelig på grund af” en psykisk avvikende tilstand.¹⁰⁵ Avgjørende for den danske utilregnelighetsvurderingen er ”om det foreligger årsakssammenheng mellom det psykiske avvik og den kriminelle handling”.¹⁰⁶ Til tross tilsynelatende samme ordlyd, så er innholdet i vilkårene ulikt. I den danske regelen oppstilles det et kausalitetskriterium (krav om årsakssammenheng mellom straffbare handling og tilstanden), mens i den finske oppstilles et psykologisk kriterium (krav om at tilstanden fører til at gjerningspersonen er utilregnelig).¹⁰⁷

Som nevnt trekker ordlyden i retning av at utilregnelighetsvilkåret i den norske regelen utgjør et psykologisk tilleggskriterium. I samme retning trekker det at Departementet har uttalt at tilleggsvilkåret krever at den tiltalte ”må være «utilregnelig» som følge av” en av de tilstander nevnt i annet ledd litra a-c.¹⁰⁸

På den annen side gis det i proposisjonen uttrykk for at utilregnelighetsvilkåret verken er gitt som et psykologisk eller et kausalitetskriterium. Det uttales at det i den endrede strl. § 20 ikke kreves kausalitet mellom tilstand og handling, eller et krav om at gjerningspersonen forsto hva han/hun gjorde.¹⁰⁹ Den endrede regelen bygger derav på et modifisert blandet prinsipp som vil si at vilkåret ”utilregnelig på grund av” ikke utgjør et psykologisk- eller et kausalitetskriterium, men et krav om at det må foretas en helhetsvurdering.¹¹⁰ Den endrede strl. § 20 har derfor et annet innhold enn reglene om tilregnelighet i dansk og finsk rett.

Departementet trekker frem flere argumenter mot å innføre et kausalitets- eller et psykologisk kriterium. For det første er det vanskelig å vurdere en direkte sammenheng mellom handlingen og sykdomstilstanden eller hva gjerningspersonen har tenkt og følt på handlingstidspunktet. Det vil særlig være vanskelig hvor sykdomsbildet er kaotisk og uoversiktlig. Da vil det være nærmest umulig å si hva som har vært motivasjonen eller årsaken for handlingen. For det andre finnes det flere tilfeller hvor gjerningspersonen ikke var

¹⁰⁴ Se RP 44/2002 rd s. 64

¹⁰⁵ Den danske straffeloven § 16 første ledd første punktum

¹⁰⁶ NOU 2014:10 s. 63

¹⁰⁷ Nærmere om kausalitetskriterium og psykologiske kriterium i punkt 3.4

¹⁰⁸ Prop. 154 (2016-2017) s. 229

¹⁰⁹ Ibid. side 7 og 54

¹¹⁰ Mer om ulike varianter av det blandede prinsipp i punkt 3.4

syk nok, men hvor det kan være sammenheng mellom tilstanden og den straffbare handlingen. Innføring av et kausalitet- eller psykologisk kriterium innebærer derav en risiko for at personer som er ønskelig å anse utilregnelig, vil kunne bli straffet.¹¹¹

Utgangspunktet for helhetsvurderingen er om det er ”rimelig og rettferdig å straffe tiltalte”. Hva som er rimelig og rettferdig vil kunne forandre seg ut fra de sosiale normer som gjør seg gjeldende til enhver tid i samfunnet. Utilregnelighetsvilkåret er derfor uttrykk for en rettslig standard. I rimelig- og rettferdighetsvurderingen er det de helsemessige forholdene som er avgjørende, herunder symptomtyngde på gjerningstidspunktet.¹¹² Symptomtyngden må vurderes i lys av de legislative hensynene bak utilregnelighetsregelen. Herunder er hensynet til at kun klanderverdige forhold skal resultere i straff, av særlig betydning.¹¹³ Hvilken symptomtyngde som kreves, må derav vurderes opp mot hvorvidt gjerningspersonen kan klandres for den straffbare handlingen. Ved bruk av den rettslige standarden ”utilregnelig”, får tilregnelighetsnormen en vag utforming og regelens innhold vil kunne være gjenstand for konstant endring. Det innebærer at man risikerer at den endrede strl. § 20 ikke vil ivareta hensynet til forutberegnelighet og likebehandling i tilstrekkelig grad.¹¹⁴

For å tydeliggjøre at symptomtyngden er avgjørende i tilregnelighetsvurderingen, ikke om tiltalte hadde en psykosediagnose, får bestemmelsen et nytt tredje ledd. Av tredje ledd fremkommer det at det ”skal (...) legges vekt på graden av svikt i virkelighetsforståelse og funksjonsevne”.¹¹⁵ Ordlyden ”skal” tilsier at rettsadvenderen er forpliktet til å legge vekt på disse momentene, og det oppstilles derav grenser for domstolens skjønnsutøvelse. I tillegg til å tydeliggjøre betydningen av symptomtyngde, så markeres det her at det er domstolen som treffer avgjørelser om tiltaltes tilregnelighet, ikke de sakkyndige. Ved anvendelse av tredje ledd skal funksjonssvikt og manglende virkelighetsforståelse vektlegges på lik linje. Derfor vil resultatet kunne bli utilregnelighet hvor kun et av momentene er oppfylt, og selv om begge momentene er oppfylt kan det resultere i tilregnelighet.¹¹⁶ Slike situasjoner kan særlig tenkes å oppstå hvor det ene momentet er overoppfylt, mens det andre momentet er på grensen til å oppfylles, eller hvor man kommer frem til under tvil at begge momentene er oppfylt.

¹¹¹ Prop. 154 L (2016-2017) s. 54

¹¹² Ibid. side 69 og 230

¹¹³ Se punkt 2

¹¹⁴ Nærmere om denne vurderingen i punkt 7.4.2

¹¹⁵ Se mer om forståelsen av virkelighetsforstyrrelse og funksjonsevne i punkt 6.2

¹¹⁶ Prop. 154 L (2016-2017) s. 230

Tilregnelighetsutvalget har gitt uttrykk for at det kan legges vekt på om det er ”formålstjenlig å holde” gjerningspersonen ”strafferettslig ansvarlig”.¹¹⁷ Begrepet ”formålstjenlig” forstås som at noe er hensiktsmessig. I hensiktsmessighetsvurderingen er det relevant om bruken av en særreaksjon er, slik som tvungent psykisk helsevern, vil være adekvat for å behandle den tiltalte.¹¹⁸ Hvor egnet anvendelsen av en særreaksjon er, vil bero på hva som til enhver tid oppfattes som en egnet reaksjon i samfunnet. Derimot motsier utvalget seg selv ved å si at det er uten betydning ”om overføring til tvungent psykisk helsevern vil være en hensiktsmessig reaksjon”.¹¹⁹ Departementet bekrefter at det er uten betydning om domsresultatet anses hensiktsmessig eller ikke.¹²⁰ Avgjørende er om resultatet er rimelig og rettferdig. Som andre irrelevante forhold nevnes forbrytelsens grovhet, tiltaltes forståelse av handlingens alvor og rettstridighet, om hensynene for utilregnelighetsnormen blir ivaretatt,¹²¹ gjerningspersonens påvirkning av straffetrusselen og tiltaltes ønske om å bli erklært utilregnelig.¹²²

Om domstolen kunne legge vekt på hva som er et hensiktsmessig resultat, så ville man risikert at de tiltaltes rettsikkerhet kunne bli svekket. Domstolen kunne f.eks. komme til ulike resultat i nærmest like saker som følge av dommernes personlige mening om hvor effektiv behandlingsformen tvungent psykisk helsevern ville være. Ved at hensiktsmessighetshensynet er irrelevant, sikres dermed hensynet til forutberegnelighet, dommernes uavhengighet og upartiskhet, jf. grl. § 95 annet ledd, og hensynet til likebehandling, jf. grl. § 98 første ledd.

Som vi her har sett, gjør flere av de samme momentene seg gjeldende i tilregnelighetsvurderingen som i vurderingen av om tiltalte var i en ”sterkt avvikende sinnstilstand”. Tilstandsvilkåret legger også opp til en skjønnsmessig vurdering. Det kan imidlertid tenkes at det sjelden vil forekomme at kun ett av disse vilkårene er oppfylt.

Et eksempel hvor det kan tenkes at kun tilstandsvilkåret er oppfylt, er hvor gjerningspersonen ser for seg at personene rundt seg er romvesener. Her er det klart at gjerningspersonen har en vesentlig brist i virkelighetsforståelsen, og at vilkåret ”sterkt avvikende sinnstilstand” er oppfylt. Om den avvikende sinnstilstanden fører til at gjerningspersonen føler en sterk frykt, og derav velger å knivstikke en person, vil det kunne stilles spørsmål om det er rimelig og

¹¹⁷ NOU 2014:10 s. 129

¹¹⁸ NOU 1990:5 s. 62, jf. Prop. 154 L (2016-2017) s. 68

¹¹⁹ NOU 2014:10 s. 129

¹²⁰ Prop. 154 L (2016-2017) s. 68

¹²¹ Se punkt 2 om begrunnelsen for å ha en tilregnelighetsnorm

¹²² Prop. 154 L (2016-2017) s. 68-69

rettferdig å straffe vedkommende. Har f.eks. gjerningspersonen hatt lignende hallusinasjoner tidligere uten å begå en straffbar handling, vil det kunne brukes som et argument for at det er rimelig og rettferdig å straffe vedkommende. På den annen side vil en slik situasjon by på bevismessige utfordringer. Resultatet vil lett kunne bli preget av vilkårlighet fra domstolene. Eksemplet viser at det kan oppstå situasjoner hvor kun et av vilkårene er oppfylt, men at det kan by på bevismessige vanskeligheter. At lovgiver har innført et begrensende vilkår, taler i seg selv for at det finnes tilfeller hvor kun et av vilkårene er oppfylt.

6.4 Beviskravet etter endringen

Hvilket beviskrav som bør gjelde for tilregnelighetsspørsmålet etter endringen av strl. § 20, har det vært uenighet om. Tilregnelighetsutvalget tok til orde for å skjerpe kravet til bevisets styrke, slik at det alminnelige strafferettslige beviskrav også skulle gjelde i spørsmål om tiltaltes tilregnelighet.¹²³ Utvalget viser først til begrunnelsen bak tilregnelighet som et vilkår for straff. Er en person strafferettslig utilregnelig, så kan han/hun ikke bebreides for sine handlinger, og skal derav ikke straffes.¹²⁴ Et senket beviskrav, vil ifølge utvalget resultere i at flere uskyldige fengsles. Derav mener utvalget at spørsmål om tiltalte er tilregnelig, må i likhet med de andre straffbarhetsvilkårene, bevises utover enhver rimelig tvil. Et skjerpet beviskrav vil også ifølge utvalget sikre forutberegnelighet og likebehandling i større grad.¹²⁵ Videre utaler Tilregnelighetsutvalget at en skjerping vil medføre en tydeliggjøring av beviskravets innhold, og ”det strafferettslige beviskravet gis et enhetlig innhold for samtlige straffbarhetsvilkår”. Konsekvensen av dette er at beviskravet blir enklere å praktisere.¹²⁶

Departementet er enig i at beviskravet ”utover enhver rimelig tvil” er en rettsikkerhetsgaranti for den tiltalte, og at det er mye verre å straffe uskyldige, enn at skyldige personer blir frifunnet.¹²⁷ De er enig i at det er et sterkt argument for å skjerpe beviskravet. Likevel mener Departementet at beviskravet som gjaldt før endringen, bør videreføres.¹²⁸ I likhet med Tingretten i 22. juli-saken (RG 2012 s. 1153), argumenterer Departementet med at en frifinnelse pga. utilregnelighet kan medføre visse særreaksjoner. Konsekvensene av å bli

¹²³ ”enhver rimelig og fornuftig tvil”, jf. blant annet Rt. 2005 s. 1353 avsnitt 14

¹²⁴ Nærmere om begrunnelsen bak tilregnelighetsnormen i punkt 2

¹²⁵ NOU 2014:10 s. 24-25

¹²⁶ Ibid. side 196

¹²⁷ Prop. 154 L (2016-2017) s. 120

¹²⁸ Nærmere om beviskravet i punkt 4.3

erklært utilregnelig, vil ifølge Departementet kunne virke svært belastende for den tiltalte, og dens tiltaltes omdømme kan i stor grad bli svekket.¹²⁹

Det argumenteres også med at tilregnelighetsspørsmålet byr på bevismessige utfordringer. I likhet med skyldspørsmålet så er det personens indre tilstand som skal fastlegges. Indre tilstander skiller seg fra ytre, ved at de ikke er gjenstand for direkte observasjon. Det finnes to kilder til kunnskap om indre tilstander - introspeksjon (hva personen gir uttrykk for å ha observert av egne tanker og følelser) og personens handling og væremåte.¹³⁰ Departementet trekker særlig frem to utfordringer ved fastleggelse av indre tilstander.¹³¹ For det første trekkes det frem at det ofte vil være et mangelfullt informasjonsgrunnlag å bygge på. Det skyldes at det er vanskelig eller umulig å få tilgang til en persons introspeksjoner, uten en forklaring fra vedkommende. Det kan også være usikkert hvorvidt en evt. forklaring gjenspeiler sannheten. Ofte er det også mangel på informasjon fra handlinger og væremåte, om den indre tilstanden.¹³² For det andre trekker Departementet frem at vurderingen vil kunne kompliseres ytterligere, som følge av at beviset ligger tilbake i tid.

Som nevnt gjør de samme bevismessige utfordringene seg gjeldende ved vurderingen av om skyldkravet etter strl. § 21 er oppfylt. Hvorvidt noen har utøvd skyld, beror i likhet med tilregnelighetsvurderingen på å bevise indre tilstander som ligger tilbake i tid. Herunder tiltaltes vilje og bevissthet på handlingstidspunktet. Som følge av dette har domstolene en omfattende kompetanse til å vurdere slike vanskelige bevissspørsmål. Slik jeg ser det, vil de bevismessige utfordringene være et argument for at beviskravet bør være det samme for skyldspørsmålet, som for tilregnelighetsspørsmålet. På den annen side ser man at frifinnelse pga. utilregnelighet og manglende skyld skiller seg fra hverandre ved at utilregnelighet kan resultere i at tiltalte dømmes til visse særreaksjoner.

I likhet med Departementet, ønsket også Justiskomiteen å videreføre kravet til bevisets styrke.¹³³ Endringsprosessen har derfor ikke medført noen endring av beviskravet. I oppgavens punkt 7.5 gis det en normativ vurdering av hvilket beviskrav som jeg mener er best egnet til å gjelde for strafferettslig tilregnelighet.

¹²⁹ Prop. 154 L (2016-2017) s. 120

¹³⁰ Anders Løvlie. *Rettslige faktabegreper*, Oslo 2014, side 170-171

¹³¹ Prop. 154 L (2016-2017) s. 120-121

¹³² Løvlie (2014) side 352-353

¹³³ Innst. 296 L (2018-2019) s. 4

7 Oppnås endringens målsetninger

7.1 Innledning

Vi har sett at arbeidet med å endre strl. § 20 har hatt flere ulike målsetninger. Og det har vært uenighet om hvordan målsetningene i størst grad kan realiseres. To overordnede mål har vært å øke regelens treffsikkerhet, og å skape et klarere skille mellom domstolene og de sakkyndiges rolle.¹³⁴ I tillegg har det vært ønskelig å utforme en regel som er ”forsvarlig sett hen til krav til likebehandling og tiltaltes rettssikkerhet, praktisk anvendelig for rettens aktører, samt gi domstolene tilstrekkelig skjønnsom til å komme frem til et rimelig og rettferdig resultat”.¹³⁵ Herunder har det vært diskutert hvordan man kan unngå unødvendig stigmatisering av psykisk syke.¹³⁶ I dette kapittelet er temaet hvorvidt disse målsetningene er realisert, og i hvilken grad de er nådd. Tilregnelighetsutvalget og Departementet har også vært uenige i hvilket beviskrav som er best egnet for tilregnelighet.¹³⁷ Det vil derfor gis en normativ vurdering av hvilket beviskrav som er best egnet for tilregnelighet.

Et sentralt punkt i endringsprosessen har vært hvorvidt tilregnelighetsnormen burde utformes med utgangspunkt i et medisinsk eller et blandet prinsipp. Valg av prinsipp kan ha betydning for om normens målsetninger blir nådd.¹³⁸ I det følgende vil det ikke gis en egen redegjørelse for valg av prinsipp. Men de ulike prinsippene nevnes underveis i drøftelsen, for å besvare hvorvidt målene med endringen er nådd, og i hvilken grad de er nådd.

Man må være klar over at det finnes utallige måter å utforme en strafferettslig tilregnelighetsnorm, og utformingen kan by på utfordringer. Det vil være vanskelig å utforme en regel som realiserer samtlige målsetninger fullt ut. Avslutningsvis i kapittelet vil det derfor foretas en helhetsvurdering og gis en konklusjon på hvorvidt målsetningene er realisert, i hvilken grad disse evt. er nådd, om målsetningene kunne vært realisert i større grad, og eventuelt på hvilken måte det kan gjøres.

¹³⁴ Se punkt 5

¹³⁵ Prop. 154 L (2016-2017) s. 13-14

¹³⁶ Ibid. side 13 og 66

¹³⁷ Ibid. side 15-16 og 120-122 og NOU 2014:10 s. 186-197

¹³⁸ Se punkt 3.1

7.2 Treffsikkerhet og anvendelighet

7.2.1 Innledning

Med regelens treffsikkerhet menes regelens evne til å favne de og bare de som det er ønskelig at regelen skal favne. I dette tilfelle vil en treffsikker regel favne alle de som der er ønskelig å kategorisere som utilregnelige, og ingen fler. Målsetningene om treffsikkerhet, anvendelighet og forsvarlighet vil stå i et visst spenningsforhold til hverandre. Det vil derfor være vanskelig, eller umulig, å realisere alle tre fullt ut.¹³⁹ Begrepet anvendelighet brukes om hvor enkel normen er å praktisere for rettsanvenderen. Tema i dette delkapittelet er hvorvidt endringen øker treffsikkerheten, og i hvilken grad den endrede tilregnelighetsnormen er anvendelig.

7.2.2 Treffsikkerhet

Før det tas stilling til om endringen øker treffsikkerheten til strl. § 20, må det klarlegges hvem det er ønskelig å kategorisere som utilregnelige. Hovedbegrunnelsen bak den norske regelen om tilregnelighet er at det finnes personer som på grunn av sin mentale tilstand, ikke har evne til å skille mellom rett og galt, og derav ikke kan bebreides for sine handlinger. Det oppstilles et krav til gjerningspersonens mentale evne, at han eller hun har tilstrekkelig ”modenhet, sjelelig sunnhet og bevissthet”.¹⁴⁰ Med andre ord kreves det for å erklære noen tilregnelighet, at personen har en realistisk virkelighetsforståelse. Den tilregnelige må også evne å anvende sin forståelse av virkeligheten til å treffe riktige handlingsvalg.¹⁴¹ Spørsmålet videre blir derfor om den endrede tilregnelighetsnormen favner alle, og ingen andre, enn de personer som har en tilstrekkelig mangel eller avvikende evne som det her er gjort rede for.

Tidligere er det redegjort for at det finnes visse psykoselignende tilstander, som ikke kan diagnostiseres som en psykoselidelse. De psykoselignende tilstandene kan påvirke den syke personens mentale evner og handlingsvalg. Før endringen av strl. § 20 første ledd litra b, var det avgjørende for å erklære noen utilregnelig, at psykosevilkåret ubetinget var oppfylt.¹⁴² Psykoselignende tilstander falt derimot utenfor lovens psykosevilkår. Konsekvensen av dette er at visse personer som det er ønskelig å regne som utilregnelige, kunne bli erklært tilregnelig. Tilregnelighetsnormen kan derfor sies å være underinkluderende før endringen. Som følge av endringen av vilkåret ”psykotisk” til ”sterkt avvikende sinnstilstand”, kan også

¹³⁹ Grønning (2014) side 414

¹⁴⁰ Se punkt 2, jf. NOU 2014:10 s. 85 og Prop. 154 L (2016-2017) s. 24

¹⁴¹ Grønning (2014) side 410

¹⁴² Se punkt 4.1

psykoselignende tilstander omfattes.¹⁴³ Endringsprosessen innebærer at regelens anvendelsesområde er utvidet. Det taler for at regelens treffsikkerhet er styrket.

Til tross for utvidelsen av anvendelsesområde, så kan det argumenteres for at den endrede regelen likevel ikke favner alle de som er ønskelig å erklære utilregnelige. Som følge av uttalelsene i proposisjonen, og mangel av andre rettskilder som tilsier noe annet, så omfattes ikke karakteravvik av vilkåret ”sterkt avvikende sinnstilstand”.¹⁴⁴ I punkt 6.2 er det gitt uttrykk for at også enkelte karakteravvik kan påvirke den sykes mentale evne i så stor grad, at også disse tilstandene bør kunne resultere i utilregnelighet. Det trekkes i retning av at den endrede tilregnelighetsnormen er underinkluderende, og derav ikke tilstrekkelig treffsikker.

På den annen side så er det ikke ønskelig med en tilregnelighetsnorm som favner flere enn ønskelig. Ikke alle karakteravvik påvirker den sykes evne til virkelighetsforståelse og han eller hennes handlingsvalg. De tilstander som påvirker disse evnene, påvirker de i ulik grad. Derav er det klart at regelen om tilregnelighet ikke bør omfatte alle typer karakteravvik. For å øke tilregnelighetsnormens treffsikkerhet, bør det etter min mening ikke være avgjørende for tilregnelighetsspørsmålet om tilstanden kategoriseres som et karakteravvik. Det avgjørende for om gjerningspersonen skal erklæres tilregnelig, bør isteden være om tilstanden oppfyller kravet til symptomtyngde, ikke hva tilstanden kan kategoriseres som.

Det kan oppstå situasjoner hvor vilkåret ”sterkt avvikende sinnstilstand” ikke er oppfylt. Likevel kan det tenkes at gjerningspersonen ikke kan klandres for sine handlinger. I en slik situasjon kan den tiltalte likevel bli erklært utilregnelig på grunnlag av bestemmelsens øvrige utilregnelighetsgrunner. De øvrige utilregnelighetsgrunnene fungerer derfor som et sikkerhetsnett i de tilfeller hvor vilkåret ”sterkt avvikende sinnstilstand”, ikke er oppfylt. De øvrige utilregnelighetsgrunnene er ”sterk bevissthetsforstyrrelse eller høygradig psykisk utviklingshemming”, jf. annet ledd litra b og c. Disse utilregnelighetsgrunnene ligger utenfor oppgavens tema, og det vil ikke gis en nærmere redegjørelse for innholdet i disse. De nevnes i denne sammenheng for å vise at gjerningspersonen kan erklæres utilregnelig selv om vilkåret ”sterkt avvikende sinnstilstand” ikke er oppfylt. I denne redegjørelsen skal det belyses

¹⁴³ Se punkt 6.2

¹⁴⁴ Ibid. og uttalelsene i Prop. 154 L (2016-2017) s. 66, 67 og 76

hvorvidt den endrede strl. § 20 andre ledd litra a, favner alle de, og ingen fler enn de, som er ønskelig å erklære utilregnelige pga. deres ”avvikende sinnstilstand”.

Før endringen var tilregnelighetsnormen også overinkluderende. På side 65 i Prop. 154 L (2016-2017) er det vist til rettspsykiater Randi Rosenqvists uttalelse om at ca. 95 % av psykotiske personer vil falle utenfor tilregnelighetsnormens tilstandskriterium. Før endringen var det avgjørende ubetinget om gjerningspersonen var ”psykotisk”. Sannsynligheten er da stor for at personer som ikke er ønskelig å kategorisere som utilregnelige, ble erklært utilregnelige. Et eksempel er hvor den straffbare handlingen ikke var et resultat av psykosen, eller hvor gjerningspersonen var psykotisk, men evnen til å kontrollere egne handlinger ikke var redusert. Det kan her tenkes at å innføre et kausalitets- eller et psykologisk kriterium kan hindre at flere enn ønskelig blir erklært utilregnelige.¹⁴⁵

Den endrede bestemmelsen oppstiller verken et kausalitets- eller et psykologisk vilkår, men et krav om at det etter en helhetsvurdering er ”rimelig og rettferdig” å erklære den tiltalte tilregnelig. Avgjørende for vurderingen er symptomtyngden.¹⁴⁶ Det kan tenkes at rimelig- og rettferdighetsvurderingen vil kunne hindre tilfeller av overinkludering som nevnt ovenfor.

Illustrerende er tilfeller hvor gjerningspersonen ser syner. Jo større omfang synene er, jo større vil symptomtyngden være. For eksempel kan gjerningspersonen se for seg at han blir angrepet av væpnede militærstyrker. Det kan tenkes at den syke angriper en person som følge av sin tilstand, eller som følge av at tilstanden svekker vedkommende evne til å treffe frie handlingsvalg. Er symptomtyngden av et mindre omfang, f.eks. i form av at han eller hun ser et tre som ikke finnes, vil det vanskeligere kunne tenkes at gjerningspersonen ikke kan klandres for angrepet på den tilfeldig forbipasserende. I rimelig- og rettferdighetsvurdering tilsier symptomtyngden at gjerningspersonen skal erklæres tilregnelig i det siste eksemplet. I det andre eksemplet er sannsynligheten derimot større for at utilregnelighet bli resultatet. Med andre ord kan rimelig- og rettferdighetsvurderingen være til hinder for at loven favner fler enn ønskelig.

Også før endringen var symptomtyngden er viktig moment ved avgjørelse av om tiltalte oppfylte psykosevilkåret. Men ved innføring av tredje ledd og vilkåret ”utilregnelig på grunn

¹⁴⁵ Nærmere om kausalitets- og psykologiske kriterium i punkt 3.4

¹⁴⁶ Prop. 154 L (2016-2017) s. 69 og 230. Nærmere om vurderingen i punkt 6.3

av”, tydeliggjøres betydningen av symptomtyngde i tilregnelighetsvurderingen.¹⁴⁷ Det taler for at regelen får økt treffsikkerhet som følge av endringen.

På den annen side kan den vage ordlyden, og bruk av rettslige standarder, medføre at regelens vilkår blir strukket til å favne flere enn ønskelig. Domstolen gis stor fleksibilitet i skjønnsutøvelsen, og man risikerer at momenter som ikke er av betydning, vil påvirke domsresultatet. Eksempelvis i en terrorsak slik som 22. Juli-saken (RG 2012 s. 1153). I saken hadde den terrorsiktede høyreekstreme holdninger. Det vil kunne være vanskelig å sette seg inn i terroristens ekstreme samfunnssyn. Uten forståelse for terroristens tanker og følelser, vil man risikere at de ekstreme holdningene utilsiktet begrunnes i vedkommende sin manglende mentale evne. I tillegg kan det tenkes at fordømmelse av terroristens ekstreme handlinger, vil ubevisst påvirke dommernes konklusjon i saken. Man ser også at de sakkyndige var uenige i hvorvidt handlingene skyldtes at tiltalte var psykotisk. En vid skjønnsadgang vil, særlig hvor det foreligger tvil, åpne for at irrelevante momenter tillegges avgjørende vekt, og at tilregnelighetsnormen favner flere eller færre enn ønskelig. For å øke regelens treffsikkerhet, må domstolene oppstille klare retningslinjer for skjønnsutøvelsen.

En skjønsmessig tilregnelighetsnorm gir større fleksibilitet for rettsanvenderen i spørsmål om hvem regelen favner. I tillegg så gir den endrede regelens utilregnelighetsvilkår uttrykk for en rettslig standard. På denne måten vil regelen kunne endres i tråd med samfunnets oppfatning av hvem som er utilregnelige. Den rettslige standarden medfører at regelen kan tilpasses samfunnets syn på hvem som er utilregnelig, uten at det foretas en lovendring. Av det som her er sagt, så fremstår den endrede tilregnelighetsnormen som en treffsikker regel, særlig sammenlignet med situasjonen før endringen. Likevel er det belyst at treffsikkerheten kunne vært økt ytterligere, ved at det ikke tillegges avgjørende vekt om tilstanden kan kategoriseres som et karakteravvik. For å øke treffsikkerheten ytterligere, burde det avgjørende etter min mening være hvorvidt, og i hvilken grad tilstandens symptomer påvirker den sykes mentale evner.

¹⁴⁷ Se punkt 6.3

7.2.3 Anvendelighet

Som vi har sett resulterer endringen i at strl. § 20 får økt treffsikkerhet etter endringen. Her skal det gjøres rede for hvorvidt den økte treffsikkerheten går på bekostning av regelens anvendelighet. For å avgjøre hvorvidt anvendeligheten øker eller svekkes, må det først sies noe om hvor enkel bestemmelsen var å praktisere før endringen.

I forhold til det endrede vilkåret ”sterkt avvikende sinnstilstand”, blir psykosevilkåret vurdert etter klare medisinske kriterier. Avgjørende for om psykosevilkåret er oppfylt, er om de medisinske kriteriene for psykosedagnoser er innfridde, og om symptomtyngden er tilstrekkelig stor.¹⁴⁸ At tilregnelighetsvurderingen bygger på klare kriterier, gjør det i utgangspunktet enkelt å praktisere regelen.

Hvorvidt tilregnelighetsnormen er enkel å praktisere, må vurderes fra rettsanvenderens ståsted. Kriteriene for psykosedagnoser er av en medisinsk karakter. Det vil her tenkes at det kreves en særlig medisinsk faglig kompetanse for å vurdere om de medisinske kriteriene er oppfylt. At det brukes sakkyndige i rettslige spørsmål, er ikke i seg selv et argument for at regelen er lite anvendelig. Derimot er det av betydning om rettsanvenderen har kompetanse til å foreta de nødvendige rettslige vurderinger og subsumsjonen. Det er slått fast i proposisjonen til den endrede regelen, at de sakkyndiges uttalelser i stor grad har hatt avgjørende innflytelse på domsresultatet.¹⁴⁹ Uttalelsen kan gi uttrykk for at domstolene ikke er kompetente til å foreta denne subsumsjonen, noe som taler for at regelen ikke er anvendelig. Likevel kan ikke det tillegges stor vekt. Som tidligere gjort rede for har vi sett at det med størst sannsynlighet skyldes at det rettslige og medisinske psykosebegrepet, nærmest er sammenfallende.

For å oppfylle psykosevilkåret, må symptomene være av en viss tyngde. Det medfører at tilregnelighetsvurderingen også før endringen, var delvis skjønnsmessig. Om det er enkelt å praktisere et rettslig skjønn, beror på retningslinjene for skjønnsutøvelsen. Før endringen er det oppstilt flere kriterier for at kravet til symptomtyngde er oppfylt.¹⁵⁰ Kriteriene oppstiller klare grenser for tilregnelighetsvurderingen. Anvendeligheten blir da større, enn hvor det er mangel på klare grenser for skjønnsutøvelsen. Konklusjonen blir da at strl. § 20 var enkel å praktisere før endringen.

¹⁴⁸ Punkt 4.2

¹⁴⁹ Prop. 154 L (2016-2017) s. 13 og punkt 7.3 i oppgaven

¹⁵⁰ Nærmere om disse kriteriene i punkt 4.2

Etter endringen er ikke det avgjørende for tilregnelighetsvurderingen om visse medisinske eller vitenskapelige kriterier er oppfylt. Det som skal vurderes er hvorvidt gjerningspersonen var ”utilregnelig på grunn av sterkt avvikende sinnstilstand” på gjerningstidspunktet.¹⁵¹ Den endrede normens anvendelighet kan tenkes å bli svekket av den vage ordlyden, og mangelen på medisinske og vitenskapelige kriterier. Tilregnelighetsvurderingen vil i større grad enn tidligere være styrt av rettsanvenderens skjønn. Styrende for normens anvendelighet er derav om det oppstilles klare og anvendelige retningslinjer for skjønnsutøvelsen.

Som det er gjort rede for i punkt 6, har Departementet fremhevet momenter som er relevante og irrelevante i tilregnelighetsvurderingen. Videre gis det eksempler på hva som favnes av ordlyden. Momentene og eksemplene tydeliggjør grensene for rettens skjønn, og det styrker anvendeligheten. I tillegg til overordnede hensyn som rimelig- og rettferdighetshensynet, trekkes også visse underordnede momenter frem. At symptomtyngden er av stor betydning, fremkommer, i forskjell fra før endringen, direkte av lovteksten. Det oppstilles derav klare og tilgjengelige grenser for skjønnsutøvelsen. Regelen fremstå derfor som enkel å praktisere.

På den annen side kan det utpensles mer presise grenser/retningslinjer for skjønnsutøvelse og tolkning av den endrede regelen. Det er opp til domstolene selv å gi slike presiseringer, noe som kan være en krevende oppgave. Departementet har i denne sammenheng uttalt at domstolene hver dag tar stilling til vanskelige juridiske problemstillinger, og derav har en særlig kompetanse til å vurdere slik usikkerhet.¹⁵² Jeg er her enig i at domstolene har en slik særlig kompetanse. Anvendeligheten vil derav ikke bli særlig svekket av at usikkerhet knyttet til forståelse og praktisering blir plassert hos domstolene.

Samlet sett tillegges utformingen av tilstandskriteriet avgjørende vekt. Mangelen av klare medisinske og vitenskapelige kriterier i lovteksten, medfører at regelen blir vanskeligere å praktisere. På den annen side kan det argumenteres med at rettsanvenderen også før endringen måtte anvende skjønn. Som følge av endringen gis det klarere og flere retningslinjer for denne skjønnsutøvelsen. I tillegg ser vi at de uklare innholdsmessige forskjellene i det rettslige og medisinske psykosebegrepet, har medført at de sakkyndiges erklæringer har blitt avgjørende for domsresultatet. Disse innholdsmessige uklarhetene medfører at rettsanvenderen ofte har unnlatt å foreta en selvstendig rettslig vurdering av om psykosevilkåret er oppfylt. Ved

¹⁵¹ Se punkt 6

¹⁵² Prop. 154 L (2016-2017) s. 83

innføringen av et nytt tredje ledd, tydeliggjøres det at det må foretas en rettslig vurdering av om gjerningspersonen var tilregnelig. Derav konkluderes det med at anvendeligheten har blitt svekket, men at forskjellen før og etter endringen ikke er særlig stor.

7.3 Tydeliggjøres retten og de sakkyndiges rolle

7.3.1 Tydeliggjøres skille

Makt i staten kan deles inn i lovgivende, utøvende og dømmende makt. Som følge av maktfordelingsprinsippet skal denne makten plasseres hos ulike instanser. Domstolen utøver den dømmende makt, jf. grl. § 88 første ledd første punktum. Det innebærer at det er domstolene, ikke de sakkyndige, som skal avgjøre om den tiltalte er utilregnelig. At det er domstolene som har det avgjørende ordet i tilregnelighetsspørsmålet, og ikke de sakkyndige, fremkommer også direkte av forarbeidene til den endrede tilregnelighetsnormen.¹⁵³

Selv om retten skal avgjøre spørsmål om strafferettslig tilregnelighet, har det ikke vært slik i praksis. I Prop. 154 L (2016-2017) fremkommer det at de rettsmedisinske sakkyndige har ”ved sin utredning og konklusjon hatt stor, nærmest avgjørende, innflytelse på resultatet, med mindre det har vært uenighet mellom de sakkyndige” (s. 21). Som følge av det har et ønske med endringen av strl. § 20, vært å flytte makten fra de sakkyndige tilbake til domstolene.¹⁵⁴

Både Tilregnelighetsutvalget og Justis- og beredskapsdepartementet har tatt til orde for å endre ordlyden slik at domstolen skal avgjøre tilregnelighet etter en skjønnsmessig vurdering. Departementet mente til forskjell fra utvalget, at den medisinske terminologien ”psykotisk” ikke skulle videreføres, men erstattes av et rent rettslig uttrykk. På denne måten skulle man hindre at de sakkyndige, i tillegg til å konkludere på et medisinsk-faglig grunnlag, også tar stilling til hvorvidt den siktede juridisk sett er utilregnelig.¹⁵⁵ Jeg er enig i at det er bedre å anvende en rettslig terminologi, istedenfor et medisinsk uttrykk. Det tydeliggjør at de sakkyndige ikke skal vurdere lovens vilkår, men at de skal uttale seg om grunnlaget for denne vurderingen. Rollefordelingen tydeliggjøres ikke bare for de sakkyndige, men også for domstolene. For eksempel vil sannsynligheten være større for at lovens ordlyd blir direkte brukt i rettspsykiaternes erklæringer, hvor ordlyden bygger på en medisinsk terminologi. Selv

¹⁵³ Ibid. side 12, 65 og 229 og NOU 2014:10 s. 138, 140 og 375.

¹⁵⁴ Se punkt 5 om bakgrunnen for endringen

¹⁵⁵ Prop. 154 L (2016-2017) s. 82-83

om de sakkyndige ikke mener å konkludere på det rettslige spørsmålet, vil bruken av lovens ordlyd kunne misforståes som en uttalelse om hvorvidt den siktede er tilregnelig, eller ikke.

Det kan også argumenteres med at rolleskillet tydeliggjøres av at rettsanvenderen etter endringen må utøve større grad av skjønn. På denne måten vil det bli klarere at domstolen selv må foreta en pro/contra vurdering av om tiltalte er tilregnelighet, og at de sakkyndiges erklæringer kun utgjør grunnlaget for vurderingen. Som tidligere nevnt skal domstolen presisere det rettslige innholdet i normen, og oppstille grensene for skjønnsutøvelsen. Det kan tenkes at når rollen som rettsutvikler blir tydeliggjort, så vil det bli et klarere skille mellom faktumbedømmelsen og den rettslige subsumsjonen. Konsekvensen av det er at domstolene ikke ubetinget kan legge til grunn de sakkyndiges uttalelser, men de må i større grad utpensle rettsregelen, for så å foreta en subsumsjon. Det kan tenkes at domstolene som følge av dette blir mer bevisste på at de sakkyndiges uttalelser kun skal vurderes opp mot rettsregelen.

Samlet sett ser man at endringen av strl. § 20 skaper et klarere skille mellom de sakkyndige og rettens rolle i tilregnelighetssaker. Dette er også i tråd med maktfordelingsprinsippet som følger av grl. § 88 første ledd første punktum.

7.3.2 Rettspsykiaterens rolle

Selv om det skapes et klarere skille mellom de sakkyndiges- og rettens rolle, så medfører ikke endringen at de sakkyndige ikke bør uttale seg om tiltaltes tilregnelighet. Også den endrede ordlyden krever en særlig medisinfaglig kompetanse. Etter den endrede strl. § 20 annet ledd litra a skal det vurderes hvorvidt gjerningspersonen var i en ”sterkt avvikende sinnstilstand” på handlingstidspunktet. Tilstandskriteriet refererer til et mentalt avvik, og momenter som skal tillegges vekt er symptomtyngde, gjerningspersonens evne til virkelighetsforståelse og funksjonsevne.¹⁵⁶ En dommer har ikke en særlig medisinsk faglig kompetanse, og vil ha vanskeligheter for å uttale seg om gjerningspersonens mentale evner. Det vil derav være behov for bruk av de rettspsykiatere i tilregnelighetsspørsmålet også etter endringen.

Rettspsykiaterens sentrale oppgave er ”å anvende sin særlige fagkompetanse (...) å gi retten et faktisk grunnlag for utilregnelighetsvurderingen”. Herunder skal de blant annet diagnostisere gjerningspersonen ”i henhold til alminnelige anerkjente faglige standarder”.¹⁵⁷ Informasjonen

¹⁵⁶ Se punkt 6.2

¹⁵⁷ Prop. 154 L (2016-2017) s. 83

som kommer frem av de sakkyndiges erklæringer, skal brukes av retten for å konkludere på om gjerningspersonen på handlingstidspunktet var ”utilregnelig” i lovens forstand. De sakkyndiges vurderinger vil også etter endringen være av stor betydning, men det tydeliggjøres at retten og de sakkyndige har ulike roller.

7.4 Er regelen forsvarlig

7.4.1 Utsettes psykisk syke for unødig stigmatisering

I endringsprosessen har det vært ønskelig å unngå unødvendig stigmatisering og diskriminering av personer med psykoselidelser.¹⁵⁸ Når utilregnelighet omtales i media, så er det ofte i sammenheng med ekstreme saker slik som f.eks. drap- eller terrrorsaker.¹⁵⁹ Angis utilregnelighet med et medisinsk uttrykk slik som ”psykotisk”, så risikerer man at det i samfunnet settes uriktig likhetstegn mellom personer med psykoselidelser og de straffbare handlingene. Man risikerer at personer med psykoselidelser ubetinget blir ansett som farlige. Slik jeg har vært inne på, gjenspeiler ikke dette virkeligheten. Realiteten er at ”kun et fåtall av de psykotiske er til fare for andre enn seg selv”.¹⁶⁰

Det er lett å tenke seg at det settes uriktig likhetstegn mellom psykosetilstander og utilregnelighet, når det avgjørende for tilregnelighetsspørsmålet er ubetinget om gjerningspersonen var ”psykotisk”. Av ordlyden er det ikke klart at ”psykotisk” er en rettslig term hvor det oppstilles et krav om tilstrekkelig symptomtyngde.¹⁶¹ Av redegjørelsene ovenfor fremkommer det at domstolene i stor grad har konkludert i samsvar med de sakkyndiges uttalelser, med unntak av de tilfeller hvor de sakkyndige har vært uenige. Med andre ord vil ikke skillet mellom det rettslige og medisinske psykosebegrepet være særlig synlig for offentligheten. Som følge av et uklart skille mellom den rettslige og medisinske terminologien, risikerer man at offentligheten likestiller medisinsk – og rettslig psykose. Konsekvensen er at det med stor sannsynlighet blir trukket direkte linjer mellom psykoselidelser og strafferettslig utilregnelighet.

Ved å erstatte psykosevilkåret med den rettslige termen ”sterkt avvikende sinnstilstand”, tydeliggjøres det at ikke alle psykoser resulterer i utilregnelighet. I tillegg medfører vilkåret

¹⁵⁸ Ibid. side 13 og 66

¹⁵⁹ F.eks. Halloween-drapet (TOSLO-2013-61523-1) og 22. juli-saken (RG 2012 s. 1153)

¹⁶⁰ Prop. 154 L (2016-2017) s. 66

¹⁶¹ Nærmere om psykosevilkåret i punkt 4.2

”utilregnelig på grunn av” en tydeliggjøring av at utilregnelighet ikke ubetinget beror på om tilstandsvilkåret er oppfylt. Samlet sett tydeliggjøres det for offentligheten at det ikke er avgjørende for tilregnelighetsspørsmålet om gjerningspersonen kan diagnostiseres med en psykosediagnose. Etter endringen vil man i større grad unngå unødvendig stigmatiseringen av personer med psykoselidelser.

Uttrykket ”sterkt avvikende sinnstilstand” gir også assosiasjoner til psykisk sykdom. Det kan tenkes at offentligheten vil trekke uriktig likhetstrekk mellom utilregnelighet og psykisk sykdom, også etter endringen. Likevel vil den rettslige termen være vagere enn det uendrede psykosevilkåret. Det er da vanskelig å trekke linjene mellom én bestemt psykisk sykdom og tilstandsvilkåret. Flere ulike tilstander vil kunne omtales som en avvikende sinnstilstand, men uten å påvirke den syke i like stor grad som en psykose. Som eksempel kan depresjoner nevnes. I dagens samfunn er det en klar oppfatning at mange sliter med depresjoner, og at depresjoner ikke nødvendigvis innebærer at den syke er en fare for seg selv eller andre. Begrepet ”sterkt avvikende” tydeliggjør også for offentligheten at det er kun de sykeste, som kan erklæres utilregnelige. Det er derfor vanskelig å tenke seg at uttrykket ”sterkt avvikende sinnstilstand” vil medføre unødvendig stigmatisering av personer med psykisk sykdom.

Av denne redegjørelsen er det klart at risikoen for unødvendig stigmatisering av psykisk syke personer, har blitt mindre ved endringen av strl. § 20. Når det ikke direkte kan settes likhetstegn mellom psykisk sykdom og å være farlig, så vil man også i større grad unngå forskjellsbehandling av personer pga. deres sykdomshistorikk.

7.4.2 Sikres likebehandling og rettsikkerhet

Uttrykket rettsikkerhet har ingen klart avgrenset definisjon. Men det er klart at rettsikkerhet handler om reguleringen av forholdet mellom staten og den enkelte borgeren.¹⁶² I den videre drøftelsen brukes begrepet om grenser for statens maktutøvelse, som følger av at den enkelte borgeren skal være trygg gjennom rettsorden. I forarbeidene er det først og fremst hensynet til likebehandling og forutberegnelighet som er diskutert i sammenheng med borgernes rettsikkerhet. Det er ivaretagelsen av disse hensynene som vil være tema for denne drøftelsen. Med likebehandling siktes det til at ”(a)lle er like for loven”, jf. grl. § 98 første ledd, mens med forutberegnelighet menes borgerens mulighet til å forutsi sin rettsstilling.

¹⁶² Eskeland (2018) s. 63

I proposisjon til den endrede regelen uttales det at ved bruk av den rettslige terminologien ”sterkt avvikende sinnstilstand”, så ivaretas hensynet til likebehandling i større grad enn etter den medisinske terminologien. Det begrunnes med at domstolene ikke bare er de som treffer avgjørelsene, men det er også de som skal utpensle hvilke tilstander og symptomtyngde som skal resultere i utilregnelighet.¹⁶³ Begrunnelsen kan sies å bygge på den forutsetning at likebehandling sikres best når det er rettsanvenderen selv som utformer premissene for hvordan regelen skal forstås, og ikke de sakkyndige. Det kan tenkes at denne forutsetningen stemmer, men samtidig vil uenighet mellom domstolene om forståelsen av regelen, også kunne skape ulike resultater i tilsynelatende like saker. Likevel har domstolen særlig kompetanse til å tolke juridiske normer i samsvar med gjeldende rett, og derav i samsvar med tidligere avsagte dommer. Det taler med stor vekt for at hensynet til likebehandling sikres i større grad etter endringen av strl. § 20.

I samme retning trekker regelens anvendelighet. Som tidligere nevnt oppstilles det flere retningslinjer og grenser for domstolens skjønnsutøvelse.¹⁶⁴ De presiseringer som domstolen kommer med, må også ligge innenfor disse grensene og retningslinjene. På denne måten vil også domstolens skjønnsutøvelse være styrt. Domstolene vil da, uavhengig av hverandre, med stor sannsynlighet komme med like presiseringer av forståelsen av tilregnelighetsnormen. På den annen side er lovens ordlyd utgangspunktet for tolkningen av bestemmelsens innhold.¹⁶⁵ Etter endringen er strl. § 20 utformet med utgangspunkt i det blandete prinsipp, og har derav en vagere ordlyd enn før endringen. Ordlyden vil i mindre grad enn før endringen, gi uttrykk for hvilke retningslinjer som gjør seg gjeldende for forståelse av bestemmelsen. Isolert sett trekker det i retning av at hensynet til likebehandling blir dårligere ivaretatt etter endringen. Samlet sett kan man likevel si at hensynet til likebehandling er ivaretatt i større grad enn før endringen, til tross for den endrede bestemmelsens vage ordlyd.

Som et motargument mot endringen av strl. § 20, har Departementet trukket frem at forutberegneligheten vil bli svekket.¹⁶⁶ Selv om endringen kan innebære manglende forutberegnelighet, så legger ikke Departementet avgjørende vekt på det. Begrunnelsen er at

¹⁶³ Prop. 154 L (2016-2017) s. 83

¹⁶⁴ Se punkt 6.3 og 7.2.3

¹⁶⁵ Se punkt 1.3.2

¹⁶⁶ Prop. 154 L (2016-2017) s. 83

det uansett vil være usikkerhet knyttet til om tiltalte er tilregnelig eller ikke. Spørsmålet videre blir derfor om hensynet til forutberegnelighet likevel er sikret i tilstrekkelig grad.

Som drøftet i punkt 1.3.1, så følger det av legalitetsprinsippet, jf. grl. § 96 første ledd første punktum, et strengt lovkrav for tilregnelighetsnormen. På strafferettens område gjelder det i tillegg et generelt ”krav til klar lovhjemmel”, jf. Rt. 2012 s. 1211 avsnitt 17. Hvorvidt en hjemmel er tilstrekkelig klar, har nær sammenheng med hensynet til forutberegnelighet.¹⁶⁷ Jo klarere og mer presis hjemmelen er, jo mer forutberegnelig er rettstilstanden. Klarhetskravet gjør seg først og fremst gjeldende for straffebud, men vil også være av betydning for tilregnelighetsnormen. Det fremkommer av at legalitetsprinsippet er et relativt prinsipp, jf. Rt. 1995 s. 530 (fjordlaksdommen), side 537.¹⁶⁸ Samlet sett tilsier det at det stilles et strengt krav om at strl. § 20 er klar, og derav gir høy forutberegnelighet for borgerne.

Ordlyden ”sterkt avvikende sinnstilstand” og ”utilregnelig på grunn av” er så vage, at det er vanskelig å forutsi hvem som vil omfattes av tilregnelighetsnormen. Det diagnostiske uttrykket ”psykotisk” som tidligere brukt, er mindre vagt. Lovtekstens vaghet medfører en risiko for at tilregnelighetsvurderingen i større grad vil bygge på usikre antagelser om gjerningspersonens mentale evner. Det trekker i retning av at endringen svekker ivaretagelsen av hensynet til forutberegnelighet.

Hvorvidt regelens forutberegnelighet er svekket, vil bl.a. bero på om lovgiver har foretatt tiltak som kompenserer for den svekkelse som følger av den vage ordlyden. Detaljerte grensedragninger for domstolens skjønn, og en ensartet rettspraksis, vil styrke ivaretagelsen av hensynet til forutberegnelighet og likebehandling. Medfører den endrede regelen at like saker blir behandlet likt, så vil forutberegneligheten kunne øke. Avsagte dommer er oftest åpne for offentligheten. En ensartet praksis vil derav gi borgerne et innblikk i hvordan tilregnelighetsvurderingen foretas, og hva som kreves for å erklære noen utilregnelige.

Naturlig nok vil ikke en person uten en juridisk bakgrunn ha den nødvendige kompetanse for å tolke lovteksten i lys av sekundære rettskilder. At det også nevnes momenter som er relevante for skjønnsutøvelsen i den endrede normens tredje ledd, styrker bestemmelsens forutberegnelighet. Med unntak av momentene nevnt i tredje ledd, gir lovteksten liten

¹⁶⁷ Jørgen Aall. *Rettsstat og menneskerettigheter 5. Utgave*, Bergen 2018, side 133

¹⁶⁸ Nærmere om legalitetsprinsippet i punkt 1.3.2

veiledning for tilregnelighetsvurderingen. Det vil derfor fortsatt være risiko for at borgerne ikke har evnen til å forutsi sin rettsstilling i tilregnelighetsspørsmålet.

Også valg av beviskrav for tilregnelighetsspørsmålet har betydning for forutberegneligheten. Beviskravet regulerer hvilket krav som stilles til bevisenes styrke for å erklære noen tilregnelige. Før endringen av strl. § 20 hadde beviskravet et uklart innhold.¹⁶⁹ I løpet av endringsprosessen ble det vedtatt at beviskravet skulle videreføres. Likevel er ikke beviskravets innhold blitt presisert ytterligere¹⁷⁰. Med andre ord er det ikke klart hvilket krav som stilles til bevisenes styrke. Dette kan skape forvirring om beviskravets innhold, både hos rettsanvenderen og samfunnets øvrige borgere. Beviskravet er derav med på å senke regelens ivaretagelse av hensynet til forutberegnelighet og likebehandling. Men beviskravet er likevel det samme som før endringen. Valg av beviskrav medfører derfor ikke at strl. § 20 blir som følge av endringen, mindre forutberegnelig enn tidligere.

Samlet sett kan man si at den vage ordlyden tilsier at endringen medfører en svekkelse av strl. § 20 forutberegnelighet. På den annen side må det nevnes at innholdet i det rettslige psykosebegrepet ikke var klart. De sakkyndiges uttalelser ble ofte tillagt avgjørende vekt for domsresultatet.¹⁷¹ I tillegg så oppstilles det etter endringen klare retningslinjer for rettsanvenderens skjønnsutøvelse. De viktigste momentene kommer også direkte til uttrykk i den endrede bestemmelsens ordlyd, jf. tredje ledd. Derav konkluderes det med at tilregnelighetsnormens forutberegnelighet er styrket gjennom endringen. Og kravet til klarhet/forutberegnelighet, som følger av legalitetsprinsippet, er oppfylt. Likevel kunne hensynet til forutberegnelighet og likebehandling vært ivaretatt i større grad gjennom en presisering av innholdet i beviskravet for tilregnelighet.

7.4.3 Rimelige og rettferdige domsresultater

Hvorvidt endringen av strl. § 20 gir rimelige og rettferdige domsresultater, er en vurdering av konsekvenser av de avsagte dommene. Siden det ikke er avsagt noen dommer, vil det være vanskelig å si noe sikkert om konsekvensene. Derfor begrenses denne redegjørelsen til å vurdere noen mulige konsekvenser av endringen. Vurderingen vil ha nær sammenheng med hvorvidt endringens øvrige målsetninger er oppfylt.

¹⁶⁹ Se punkt 4.3.1

¹⁷⁰ Se punkt 6.4

¹⁷¹ Nærmere om skille mellom det rettslige og medisinske psykosebegrepet i Se punkt 4.2.2

Tydeliggjøringen av at det er domstolen, ikke de sakkyndige, som skal treffe avgjørelsen om tiltaltes utilregnelighet, vil gi domsavgjørelser som hviler på et bedre grunnlag.¹⁷² Det følger av at domstolene har i forhold til de sakkyndige, en særlig kompetanse for å løse rettslige problemstillinger. Det innebærer at dommer avsagt etter endringen av strl. § 20 med større sannsynlighet vil være rimelige og rettferdige, enn før endringen.

I tillegg vil domsavgjørelsene mest sannsynlig fremstå som mindre belastende for den tiltalte. Det gjelder både hvor tiltalte erklæres tilregnelig og utilregnelig. Det er ønskelig at personer som ikke kan klandres for sine handlinger, erklæres utilregnelige, og derav ikke stilles strafferettslig ansvarlig. Den økte treffsikkerheten vil gi flere avgjørelser i samsvar med hvem det er ønskelig å straffe, og derav vil dommer avsagt etter den endrede regelen være mer rimelige og rettferdige.¹⁷³ Om de det er ønskelig å erklære utilregnelige, likevel stilles strafferettslig ansvarlig, vil det i stor grad fremstå som urettferdig. En person som ikke kan klandres vil heller ikke kunne ha skyld i sine handlinger. Det begrunner også tilregnelighet som straffbarhetsbetingelse¹⁷⁴. I motsatt tilfelle vil det ikke være rimelig og rettferdig at en person som kan klandres for sine handlinger, blir stemplet som gal eller umyndiggjøres som følge av at vedkommende erklæres utilregnelig. Samlet sett taler det for at endringen innebærer flere rimelige og rettferdige domsresultater.

Kanskje av størst betydning for om endringen gir rimelige og rettferdige domsavgjørelser, er innføringen av vilkåret ”utilregnelig på grunn av”. Avgjørende i utilregnelighetsvurderingen er om det er ”rimelig og rettferdig å straffe tiltalte”.¹⁷⁵ Når domstolen aktivt må vurdere rimeligheten og rettferdigheten av å straffe vedkommende, vil det også med stor sannsynlighet gi domsresultater som er rimelige og rettferdige.

¹⁷² Nærmere om denne tydeliggjøringen i punkt 7.3

¹⁷³ Nærmere om treffsikkerhet og hvem som er ønskelig å erklære i punkt 7.2.2

¹⁷⁴ Se punkt 2

¹⁷⁵ Prop. 154 L (2016-2017) s. 230

7.5 Valg av beviskrav

Det har vært diskutert hvordan faktisk usikkerhet om gjerningspersonens utilregnelighet skal behandles. Med andre ord hvilket beviskrav for strafferettslig tilregnelighet som bør velges.¹⁷⁶ Tilregnelighetsutvalget ønsket å skjerpe beviskravet, mens Departementet ønsket å videreføre det gjeldende beviskravet.¹⁷⁷ I dette punktet skal det gis en normativ redegjørelse for hvilket beviskrav jeg mener er best egnet å anvende for tilregnelighet.

Det skjerpede beviskravet i strafferetten begrunnes med at en uriktig domfellelse vil være ”langt verre enn en uriktig frifinnelse”.¹⁷⁸ Kravet om sannsynlighetsovervekt i sivilretten begrunnes derimot i hensynet til flest materielt riktige resultater.¹⁷⁹ På side 120 i Prop. 154 L (2016-2017) har det vært diskutert om begrunnelsen for det strafferettslige beviskrav, også bør gjør seg gjeldende for tilregnelighet. Departementet uttaler at å bli frifunnet som følge av utilregnelighet vil være mer belastende for den tiltalte, enn om tiltalte blir frifunnet på et annet grunnlag.¹⁸⁰ Jeg er enig i at det kan føles belastende for tiltalte å bli dømt til særreaksjoner slik som tvungent psykisk helsevern, og at å bli dømt utilregnelig medfører en form for umyndighetsgjøring og stigmatisering av den tiltalte. Det taler for at det alminnelige strafferettslige beviskravet ikke bør gjelde fullt ut i tilregnelighetsspørsmålet.

På den annen side kan ikke dette tillegges stor vekt. Også utilregnelighet vil kunne resultere i full frifinnelse, i likhet med frifinnelse på et annet grunnlag. Særreaksjoner som tvungent psykisk helsevern kan også sees på som tvungen behandling for den avvikende sinnstilstanden. Særreaksjonene kan derav være et gode for den syke, selv om vedkommende selv ikke innser fordelene med behandling av tilstanden. Her er det spørsmål om hvorvidt den tiltalte selv innser at han eller hun har vært utilregnelig eller ikke. Mener tiltalte selv at han eller hun var tilregnelig på gjerningstidspunktet, vil det helt klart kunne føles mer belastende å bli dømt utilregnelig. Utilregneligheten medfører at vedkommende ikke kan klandres for sine handlinger. På den måten blir den tiltalte umyndiggjort ved å bli erklært utilregnelig. Men som tidligere gjort rede for, kreves det at gjerningspersonen har ”en vesentlig brist i virkelighetsforståelsen og/eller funksjonsevnen” for å erklæres utilregnelig.¹⁸¹ Har den syke

¹⁷⁶ Ibid. s. 15-16 og 120-122 og NOU 2014:10 s. 186-197

¹⁷⁷ Se punkt 6.4

¹⁷⁸ Øyen (2017) side 445. Tilsvarende uttalelse er gitt i Rt. 1998 s. 1945 s. 1947

¹⁷⁹ Se punkt 4.3.2 om begrunnelsen for de ulike beviskravene

¹⁸⁰ Se også Andenæs (1965) s. 301-302 og Andenæs (1971) s. 165-166

¹⁸¹ Se punkt 6.2, jf. Prop. 154 L (2016-2017) s. 76

personen en vesentlig manglende virkelighetsforståelse og funksjonsevne, vil det lett kunne tenkes at han eller hun ikke selv er klar over sin sykdomstilstand. Særreaksjonen vil da kunne føles belastende som følge av vedkommende sin uvitenhet om egen mentale tilstand. Det kan altså her være snakk om en subjektiv følelse, ikke en objektiv oppfatning, av at noe er belastende.

Departementet argumenterer med at de bevismessige utfordringer som gjør seg gjeldende i spørsmål om tiltaltes tilregnelighet, bør medføre et senket beviskrav. De bevismessige utfordringene som trekkes frem, vil også gjelde for skyldspørsmålet.¹⁸² De bevismessige utfordringene skyldes, i likhet ved skyldspørsmålet, at bevistemaet er indre tilstander. Min oppfatning er at de bevismessige utfordringene er et argument for at det samme beviskravet bør gjelde for både tilregnelighet og skyld. Brukes det som argument for å senke beviskravet, må det argumenteres for å senke kravet til bevisets styrke for både skyld- og tilregnelig.

Som et siste argument nevner Departementet ”allmenmoralens bud om at folk bør antas å være tilregnelige og ansvarliggjøres”, som et argument for et senket beviskrav.¹⁸³ Jeg mener derimot at dette ikke kan brukes som argument for å senke beviskravet. Det er akkurat allmenmoralens oppfatning som begrunner straffbarhetsbetingelsene utilregnelighet og skyld. Begrunnelsen bak disse vilkårene for straff, er at den som ikke kan klandres eller stilles til ansvar for sine handlinger, heller ikke bør straffes.¹⁸⁴ Argumentet kan forstås som et uttrykk for at Departementet mener at den utilregnelige ikke er like uskyldig som den som ikke har utøvd skyld. Det kan nesten virke som at Departementet ikke er seg bevisst hva som begrunner straffbarhetsbetingelsen tilregnelighet.

Et argument i retning av at beviskravet ikke bør senkes, er hensynet til rettsenhet. Har rettsanvenderen kun et beviskrav å forholde seg til, vil det bli enklere å anvende beviskravet. Oppstilles derimot ulike beviskrav for de ulike straffbarhetsbetingelsene, vil det kunne oppstå forvirring og usikkerhet ved anvendelse av kravene. Man ser også at det verken i rettspraksis eller i forarbeidene er gitt noen presisering av innholdet i beviskravet. Når beviskravet ikke har et klart og presist innhold, vil det være risiko for at kravet anvendes ulikt i nærmest like saker, og blant ulike rettsanvendere. Man risikerer at det avsies dommer i strid med

¹⁸² Nærmere om de bevismessige utfordringene i punkt 6.4 og 7.5

¹⁸³ Prop. 154 L (2016-2017) s. 121

¹⁸⁴ NOU 2014:10 s. 85, Prop. 154 L (2016-2017) s. 24 og punkt 2 i oppgaven.

likebehandlingsprinsippet, jf. grl. § 98. Dette vil også gå på bekostning av hensynet til forutberegnelighet. I seg selv er det ikke et argument for at beviskravet skal være høyere eller lavere enn det valgte kravet, men et argument for å klargjøre innholdet i beviskravet.

Samlet sett er det flere argumenter for å senke beviskrav som ikke kan tillegges stor vekt, eller som i stedet trekke i retning av å skjerpe beviskravet for tilregnelighet. Jeg mener at ved avgjørelse av hvilket beviskrav som bør gjelde for tilregnelighet, bør det tas utgangspunkt i begrunnelsen bak beviskravene i strafferetten og sivilretten. Det har blitt drøftet om en uriktig domfellelse vil være mer belastende for den tiltalte, enn en uriktig frifinnelse. Blir gjerningspersonen erklært utilregnelig, vil det resultere i en viss umyndiggjøring, og i noen tilfeller medføre tvungen behandling. Å bli erklært utilregnelig har derav ikke de samme konsekvensene for den tiltalte, som frifinnelse på et annet grunnlag. Det trekker i retning av at beviskravet for tilregnelighet må ligge lavere, enn det alminnelige strafferettslige beviskravet.

I en annen retning trekker det at den utilregnelige ikke alltid blir idømt særreaksjoner. Selv om en utilregnelighetsdom vil medføre en form for umyndighetsgjøring av den domfelte part, så vil en uriktig domfellelse ofte være like, eller mer belastende for vedkommende. Det taler for at hensynet til et materielt riktig resultat, ikke kan gjøre seg gjeldende med like stor kraft som i sivile saker. Derav mener jeg at det er riktig at beviskravet for tilregnelighet skal ligge et sted mellom det strafferettslige og sivilrettslige beviskrav, og helst nærmere det strafferettslige beviskravet, enn det sivilrettslige.

Men som drøftet i punkt 7.4.2 så er ikke beviskravet for tilregnelighet klart og presist, og vil derav være vanskelig å anvende. Konsekvensen av det uklare innholdet er at hensynet til likebehandling og forutberegnelighet, blir svekket. For å ivareta disse hensynene i større grad, burde lovgiver gjort en større innsats med å presisere beviskravet.

7.6 Konklusjon

Av det som er drøftet i dette kapittelet, så ser man at noen av målsetningene er nådd, mens andre ikke er det. Som jeg har vært inne på, så vil det være vanskelig, om ikke umulig, å realisere alle målsetningene fullt ut. Avgjørende for om endringen samlet sett realiserer alle målsetningene i så stor grad som mulig, beror på en helhetsvurdering av den endrede normens styrker og svakheter, og en vurdering av alternative løsninger.

Det er klart at ønsket om å øke tilregnelighetsnormens treffsikkerhet, og å tydeliggjøre de sakkyndige og rettens rolle, er oppnådd. Disse målene har fremstått som de viktigste

målsetningene for endringene, og taler derfor for at målsetningene realiseres fullt ut.¹⁸⁵ I tillegg har vi sett at den endrede regelen i større grad ivaretar borgernes rettssikkerhet, hindrer unødvendig stigmatisering av psykisk syke, og endringen vil med stor sannsynlighet gi rimeligere og mer rettferdige domsresultater.

Derimot kunne den endrede regelens treffsikkerhet ha vært økt ytterligere. Av redegjørelsen i punkt 6.2 fremkommer det at ingen karakteravvik favnes av tilstandskriteriet. Likevel tillegges det ikke stor vekt i den samlede vurderingen av om målsetninger er nådd. Grunnen er at treffsikkerheten ikke nødvendigvis ville økt i stor grad, og om enkelte karakteravvik kunne omfattes av tilstandskriteriet så kunne regelen blitt vanskeligere å anvende.

Samtlige av endringens målsetninger er i stor grad oppnådd, med unntak av regelens anvendelighet. At anvendeligheten er blitt svekket, kan ses på som en naturlig følge av at det er vanskelig å gi en tilregnelighetsnorm som realiserer alle målsetningene fullt ut. I tillegg er ikke forskjellen i hvor enkel regelen er å praktisere før og etter endringen, særlig stor.

Noe som likevel kan kritiseres, er valg av beviskrav. Jeg er enig i at det best egnede beviskrav for tilregnelighet, bør ligge et sted mellom alminnelig sannsynlighetsovervekt og det strafferettslige beviskrav.¹⁸⁶ Det begrunnes i de sivil- og strafferettslige beviskravenes målsetninger (flesteplert materielt riktige domsresultat og konsekvensen av uriktige domfellelser). Selv om jeg er enig i valg av beviskrav, så mener jeg at lovgiver burde gjort en større innsats i presiseringen av kravets innhold. En presisering ville resultert i at tilregnelighetsnormens forutberegnelighet og ivaretagelse av hensynet til likebehandling ville blitt styrket. I tillegg ville den endrede regelen bli enklere å praktisere for rettsanvenderen.

Hensynet til forutberegnelighet og likebehandling blir bedre ivaretatt etter endringen, men forskjellen fra før endringen er ikke stor. Som det fremkommer i punkt 7.4.2 så er disse hensynene særlig viktige hvor en dom vil kunne føles særlig inngripende for den tapende part.¹⁸⁷ Jeg kan heller ikke se at en presisering av beviskravet ville ha noen negative konsekvenser for oppnåelsen av de øvrige målsetningene. Men det må nevnes at det gjeldende beviskravet har vært opp til behandling i flere dommer og forarbeider. Her har det blitt gjort rede for rettstilstanden, uten noen nærmere konkretisering av kravets innhold. Det taler for at

¹⁸⁵ Se punkt 5

¹⁸⁶ Nærmere om valg av beviskrav i punkt 4.3, 6.4 og 7.5

¹⁸⁷ Jf. uttalelsene om legalitetsprinsippets relativitet i fjordlaksdommen (Rt. 1995 s. 530) s. 537

beviskravet vanskelig kan gis et klarere innhold. I tillegg kan det tyde på at beviskravet vil som følge av langvarig praktisering ha samme innhold, også uten noen nærmere presiseringer.

Av denne redegjørelsen mener jeg at lovgiver burde anstrenge seg mer, for å klargjøre innholdet i det valgte beviskravet. Det kunne styrket oppnåelsen av enkelte målsetninger, uten å gå på bekostninger av andre mål. Selv om ikke alle målsetningene nødvendigvis er realisert fullt ut, så mener jeg at målsetningene er oppnådd i så stor grad som de er mulig å realisere. Det skyldes at det er vanskelig eller umulig å konkretisere beviskravet ytterligere. I tillegg er det usikkert om en presisering vil medføre en stor forskjell i oppnåelsen av målsetningene.

8 Sammenfatning

Oppgaven har belyst endringen av vilkåret ”psykotisk” til ”sterkt avvikende sinnstilstand” i strl. § 20. Det er gitt en rettsdogmatisk redegjørelse for hvilke konsekvenser endringen har hatt for tilregnelighetsnormens innhold. Det har også blitt drøftet om, og i hvilken grad endringens målsetninger er nådd. Siden den endrede bestemmelsen er vedtatt, men ikke ikraftsatt, må leseren være klar over at både normens innhold, og i hvilken grad endringens målsetninger realiseres, vil kunne endre seg.¹⁸⁸

Domstolen er gitt et særlig ansvar for utvikling og presisering av den endrede regelens innhold. Normens innhold er avgjørende for oppnåelsen av de ulike målsetningene. Rettspraksis vil derfor være den rettskilden som er av størst betydning for hvorvidt regelens innhold kommer til å endre seg, og om målsetningene blir nådd i større eller mindre grad, enn hva som er redegjort for i oppgaven. Men per dags dato er det ikke avsagt noen dommer om den endrede tilregnelighetsnormen. Frem til det avsies en dom om regelens innhold, så vil lovtteksten og forarbeidene være de viktigste rettskildene for tolkning av den endrede normen.

I kjernen av endringsprosessen har det vært diskutert hvilket prinsipp tilregnelighetsnormen skulle utformes etter. Lovgiver har valgt å fravike det medisinske prinsipp til fordel for et modifisert blandet prinsipp.¹⁸⁹ Som følge av dette kreves det noe mer enn at tilstandsvilkåret ”sterkt avvikende sinnstilstand” er oppfylt. I tillegg til at tilstandsvilkåret må være oppfylt, så må også det begrensende vilkåret ”utilregnelig på grunn av” være innfridd.

Vilkåret ”sterkt avvikende sinnstilstand” omfatter både alvorlige psykiske, somatiske og organiske sykdommer som gir seg utslag på sinnet, og kombinasjoner av disse. Avgjørende for om tilstandsvilkåret er oppfylt, er hvorvidt tilstanden medfører en ”vesentlig brist i virkelighetsforståelsen og/eller funksjonsevnen” til gjerningspersonen.¹⁹⁰ Utenfor faller derimot karakteravvik.¹⁹¹

I de tilfeller at tilstandsvilkåret er oppfylt, kreves det som følge av ordlyden ”utilregnelig på grunn av”, at det vurderes om det er ”rimelig og rettferdig å straffe tiltalte”. Avgjørende for utilregnelighetsvurderingen er gjerningspersonens helsemessige forhold, herunder

¹⁸⁸ Lovvedtak 60 (2018-2019) punkt IV

¹⁸⁹ Se punkt 6.1

¹⁹⁰ Prop. 154 L (2016-2017) s. 76

¹⁹¹ Ibid. side 66, 67 og 76

symptomtyngden.¹⁹² I bestemmelsens endrede tredje ledd fremkommer det at ”svikt i virkelighetsforståelse og funksjonsevne” er momenter som ”skal” tillegges vekt. Hvilke andre hensyn som er relevante, og hvilke som er irrelevante, fremkommer av forarbeidene.¹⁹³

Konsekvensen av den endrede ordlyden, er at bestemmelsen har fått et videre anvendelsesområdet ved at også psykoselignende tilstander omfattes. I tillegg så er anvendelsesområdet blitt innsnevret ved at færre psykosetilstander resulterer i utilregnelighet.

Samlet sett medfører endringen at flere av de ønskelige målsetningene oppnås, men i ulik grad. Beviskravet for tilregnelighet som gjelder før endringen, er også videreført. Som kritikk mot kravet er det løftet frem i oppgavens punkt 7.6, at kravet til bevisets styrke burde vært klarere. Likevel har jeg kommet frem til at det vil være vanskelig å gi beviskravet et mer presist innhold, og at målsetningene derav er oppnådd i den grad det er mulig å realisere de.

¹⁹² Ibid. side 69 og 230

¹⁹³ Se punkt 6.3

Referanseliste

Lov- og traktatregister

Strl.	Lov av 20. mai 2005 nr. 28 om straff (straffeloven)
Strl. 1902	Lov av 22. mai 1902 nr. 10 Almindelig borgerlig Straffelov (straffeloven 1902) (opphevet)
Strpl.	Lov av 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker (straffeprosessloven)
Grl.	Lov av 17. mai 1814 Kongeriket Norges Grunnlov
EMK	Den Europeiske Menneskerettskonvensjonen av 3. september 1953
Endringslov av 2019	Lov av 21. juni 2019 om endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (skyldevne, samfunnsvern og sakkyndighet)
Den finske strafflagen	Strafflag av 19. desember 1889 nr. 39
Den danske straffeloven	Straffeloven, af 1930

Forarbeider og øvrige offentlige dokumenter

- NOU 1974:17 Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner
- NOU 1990:5 Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner
- NOU 2014:10 Skyldevne, sakkyndighet og samfunnsvern
- Ot. prp. nr. 87 (1993–1994) Om lov om endringer i straffeloven m.v
- Ot. prp. nr. 11 (1998–1999) Om lov om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern (psykiatriloven)

- Ot. prp. nr. 90 (2003–2004) Om lov om straff (straffeloven)
- Prop. 154 L (2016–2017) Endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv
- Innst. 296 L (2018–2019) Innstilling fra justiskomiteen om Endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv
- Lovvedtak 60 (2018–2019) Lov om endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv
- RP 44/2002 rd

Rettspraksis

- RG-2012-1153 (22. juli-saken)
- Rt. 1979 s. 143
- Rt. 1992 s. 64 (P-pilledom II)
- Rt. 1995 s. 530 (Fjordlaksdommen)
- Rt. 1998 s. 1945
- Rt. 2003 s. 23
- Rt. 2005 s. 1353
- Rt. 2008 s. 549
- Rt. 2009 s. 780
- Rt. 2010 s. 481
- Rt. 2012 s. 313
- Rt. 2012 s. 1211
- Rt. 2014 s. 238
- Rt. 2015 s. 1345
- HR-2016-1354-U
- HR-2016-1458-A
- HR-2016-2579-A
- HR-2018-875-A.
- HR-2019-653-A

Litteratur

Bøker

- Aall (2018) Jørgen Aall. *Rettsstat og menneskerettigheter 5. Utgave*, Bergen 2018
- Dahl og Løvlie (2018) Alv A. Dahl og Anders Løvlie. *Psykiske lidelser – forståelse, diagnostikk og juss*, Oslo 2018
- Eskeland (2018) Ståle Eskeland. *Strafferett 5. utg. ved Alf Petter Høgberg*, Oslo 2018
- Løvlie (2014) Anders Løvlie. *Rettslige faktabegreper*, Oslo 2014
- Løvlie (2005) Anders Løvlie. ”Sakkyndigbeviset” i *Bevis i straffesaker. Utvalgte emner*, Ragna Aarli, Mary-Ann Hedlund og Sverre Erik Jebens (red.), 2005, s. 537-561.
- Nygaard (2004) Nils Nygaard. *Rettsgrunnlag og standpunkt 2. Utgåve*, Oslo 2004
- Rosenqvist og Rasmussen (2004) Randi Rosenqvist og Kirsten Rasmussen. *Rettspsykiatri i praksis. 2. Utgave*, Oslo 2004
- Ross (1974) Alf Ross. *Forbrydelse og straf: analytiske og reformatoriske bidrag til kriminalrettens almindelige del*, 1974
- Skoghøy (2017) Jens Edvin A. Skoghøy. *Tvisteløsning 3. Utgave*, Oslo 2017
- Skålevåg (2016) Svein Atle Skålevåg. *Utilregnelighet, En historie om rett og medisin*, 2016

Vangsnes (2018) Jørgen Vangsnes. *Sivilprosess i et nøtteskall 2. Utgave*, Oslo 2018

Øyen (2017) Ørnulf Øyen. *Straffeprosess*, Bergen 2017

Artikler og tidsskrifter

Andenæs (1965) Johs Andenæs. «Giftsaken på Hamar – Juridiske randbemerkninger», *Lov og Rett* 04/1965, s. 289-302.

Andenæs (1971) Johs Andenæs. «Grunnlaget for utilregnelighetsreglene», *Vedlegg 1 til NOU 1974:17 Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner*, 197i, s. 161-170.

Boucht (2012) Johan Boucht, «Om strafferettslig tilregnelighet i norsk rett – med noen synspunkter fra et nordisk perspektiv», *Lov og Rett* 09/2012, s. 515-532.

Frøberg (2020) Thomas Frøberg. «De nye reglene om strafferettslig skylddevne», *Lov og Rett* 03/2020, s. 167-184.

Gröning (2014) Linda Gröning. «Tilregnelighet og utilregnelighet – begreper og regler», *Vedlegg 1 til NOU 2014:10 Skylddevne, sakkyndighet og samfunnsvern*, 2014, s. 404-426.

Jerkø, *TfR-2016* Markus Jerkø. «Utilregnelighet på gjengrodde stier – analytiske refleksjoner om formuleringen og praktiseringen av rettens utilregnelighetsvilkår», *Tidsskrift for Rettsvitenskap* 02-03/2016, s. 266-300.

Rosenqvist, *TfS* 2012-3

Randi Rosenqvist. «Rettspsykiatri etter Breivik-saken», *Tidsskrift for strafferett* 2012-3, s. 323-328.

Syse, *TfS* 2006-3

Aslak Syse. «Strafferettslig (u)tilregnelighet – juridiske, moralske og faglige dilemmaer», *Tidsskrift for strafferett* 2006-3, s. 141-175.

Torgersen *TfNorL*-2012

Svenn Torgersen. «Paranoid schizofreni, paranoide psykoser og personlighetsforstyrrelser», *Tidsskrift for Den norske legeförening* 2012-7, s. 851-852.

Kilder fra internett

www.lommelegen.no

<https://www.lommelegen.no/psykisk-helse/personlighetsforstyrrelse/artikkel/paranoid-personlighetsforstyrrelse/70081653>

(Sist sjekket 13. mars 2020)

